

Privilégiá mesta Krupina

K problematike najstarších privilégiií hostí Krupiny spred mongolského vpádu*

MIROSLAV LUKÁČ

Lukáč, Miroslav: The town of Krupina and its privileges : On the issue of the oldest privileges of guests of Krupina before the Mongol invasion

The author deals with the issue of privileges granted to Krupina, one of the oldest towns in Slovakia. The town's privileges were renewed in 1244, whereas the first privileges ever mentioned were granted before the Mongol invasion (March 1241). With reference to the only document – preserved from 1238 –, some authors indirectly came to the conclusion that the first written privileges were given to German guests as early as in 1238. The author of the paper presents the possibility of privileges being granted before 1241. The first German guests probably settled in the town of Krupina at the end of 12th or beginning of 13th century and in this market town they were apparently given the right to hold markets, which were originally held by the Slovak residents. The German settlers probably also got the right to choose their own mayors and rectors (priests) so that they could be understood. This fact is attested by documents originating in places in the near vicinity (Sebechleby, Hontianske Nemce) or in more distant locations (Trnava, Blatný Potok) where residents of German descent were living. Moreover, the guests coming to the town of Krupina had the right to do business either in neighbouring or remote regions as pointed out in the document from 1238; apparently they were also given the right to harvest wood and break stone for the construction of churches and houses. Along with their rights, the German residents also had to fulfil their duties. In particular, they were committed to paying taxes to the king or the count as the local authority representing the king. Furthermore, they paid the church tithe, this being one of the oldest feudal annuities within Christian communities and the Kingdom of Hungary.

Key Words Krupina; Guests' Privileges; Towns (Burghs); Guests; Hungary; Slovakia; 1238; 1244

doi.org/10.15452/Historica.2022.13.0001

Contact *Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici*; miroslukac@gmail.com

Úvod

Prvé privilégia pre komunitu hostí z Krupiny (z ktorej sa neskôr vyvinulo mesto Krupina) boli udelené ešte pred mongolským vpádom, na čo odkazuje dodnes v origináli zachované privilégium Bela IV. z 15. decembra 1244. V texte tohto privilégia je zmienka, ktorá

* Štúdia bola v stručnejšej podobe prednesená na medzinárodnej vedeckej konferencii Mesto v strednej Európe v stredoveku a novoveku – právo, inštitúcie, ľudia (Miasto w Europie Środkowej w średniowieczu i czasach nowożytnych – prawo, instytucje, ludzie), ktorú v Katoviciach dňa 16. októbra 2019 zorganizovali Instytut historii Uniwersytetu Śląskiego – Katedra historii Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Katedra historii Filozofickej fakulty Ostravskej univerzity.

hovorí, že ich kráľ udeľuje hosťom z Krupiny po tom, ako boli pôvodné (staré – prvé spí-somené) privilégia stratené počas vpádu Mongolov (v latinskom texte listiny Tatári).¹ Ako vieme, Mongoli vtrhli do Uhorska a zvíťazili nad vojskami Bela IV. v marci 1241. Po tomto dátume (a pred r. 1244) s najväčšou pravdepodobnosťou žiadnu listinu pre obyvatelov Krupiny nevydal. To znamená, že aj prvá privilegiálna listina musela byť vydaná ešte pred týmto vymedzeným obdobím (pred marcom 1241).

V prípade Krupiny sa historici pri riešení tejto problematiky opierali o listinu, ktorá sa ako jediná spred tohto vpádu zachovala.² V roku 1238 ňou Belo IV. potvrdzuje dohodu medzi Sasmi z Krupiny (*Saxones de Corpona*) a kláštorom v Bzovíku o nájme zemí Briač alebo o mýte v tejto lokalite.³ Obe listiny z rokov 1238 a 1244, i poznatky z vývoja v ostatných častiach regiónu či Uhorska, je nevyhnutné využiť pri retrospektívnej rekonštrukcii možného obsahu privilégií, ktoré získali krupinskí hostia od Bela IV. ešte pred vpádom Mongolov.

V kontexte udeľovania privilégií vieme, že komunity hostí v Uhorsku (mimo Slavónie a Dalmácie) získavali veľké komplexné privilégia v 30. rokoch 13. storočia. Na Slovensku sa k najstarším mestám podľa udelených privilégií radí Trnava (1238) a spred mongolského vpádu získali privilégia podhradskí obyvatelia Starého Tekova (1240), no na mesto sa slobodná dedina nikdy nevyvinula. K týmto slobodným komunitám zaraďujeme aj Krupinu (1237–1241), Zvolen (pred 1241) a Banskú Štiavnicu (1237 alebo 1238–1241?–1255). Všetky tri uvedené lokality odvodzujú dátum udelenia svojich privilégií od mladších prameňov (z čias po mongolskom vpáde), ktoré odkazujú na staršie privilégia, udelené ešte pred mongolským vpádom.⁴

Privilégiám krupinských hostí spred mongolského vpádu sa staršia maďarská literatúra nevenovala vôbec. Zaoberala sa skôr zachovanými výsadami v takej podobe, v akej boli obnovené v roku 1244.⁵ Detailné analýzy možných skorších privilégií pub-

¹ Originál listiny sa nachádza v štátnom archíve: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej MV SR, ŠA BB), pracovisko Archív Zvolen (ďalej AZv), fond Mesto Krupina I. – listiny, listy a príbuzné písomnosti (fond MK I.), sign. IA 2, ič. 11, šk. 2. Privilégium Bela IV. z 15. decembra 1244 pred hostí z Krupiny. In extenso publikoval: MARSINA, Richard (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, II. Bratislava 1987, s. 113–114, č. 168. Publikované v preklade: MARSINA, Richard a kol.: *V kráľovstve svätého Štefana: Prameň k dejinám Slovenska a Slovákov*, III. Bratislava 2002, s. 150–151, č. 68.

² MARSINA, Richard: Dejiny Krupiny do začiatku 16. storočia (stručný náčrt). In: GAJDOŠ, Milan (ed.): *Pohľady do minulosti Krupiny*. Zvolen – Krupina 1995, s. 26.

³ MV SR, ŠA BB AZv, fond MK I., ič. 10, sign. IA 1, šk. 2. Listina Bela IV. z r. 1238, MARSINA, R.: *Codex II.*, s. 31–32, č. 45; MARSINA, R. a kol.: *V kráľovstve*, s. 132, č. 55.

⁴ MARSINA, R.: Dejiny Krupiny, s. 26–27, TÝŽ: Najstaršie mestské privilégium Banskej Štiavnice. *Slovenská archivistika* 11, 2005, č. 2, s. 42. O skoršom roku udelenia prvých privilégií pre Krupinu spolu s Banskou Štiavnicou (r. 1237) píše najnovšie RÁBIK, Vladimír: Belo IV. a protomestské sídliská v roku 1238. In: RAGAČOVÁ, Júlia – RÁBIK, Vladimír (eds.): *Trnava 1238–2018... úspešný európsky príbeh...* Trnava 2018, s. 28–29.

⁵ MÁLYUSZ, Elemér: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. In: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 20, 1928, s. 363; FÜGEDI, Erik: Die Entstehung des Städtewesens in Ungarn. In: *Alba Regia Annales Musei Stephani Regis X*, 1969, s. 118; TÝŽ: A középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XIV., Budapest 1961, s. 17–78; KUBINYI, András: Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200–1541). In: SCHLESINGER, Walter (ed.): *Die deutsche Ostsiedlung als Problem des Mittelalters der europäischen Geschichte (Vorträge und Forschungen Band XVIII)*. Sigmaringen 1975, s. 536–537. Aj v najnovšej štúdií historičky SZENDE, Katalin: Power and Identity. Royal privileges to the Town of Medieval Hungary in the Thirteenth Century. In: IRSIGLER, Franz (ed.): *Urban liberties and citizenship from the Middle Age up to now (Beiträge zur Landes- und Kulturgeschichte Band 9; Publikations du Centre Luxembourgeois de Documentation et d'Études Médiévales (CLUDEM) tome 41)*. Trier 2015, s. 43, 63–67 sú krupinské privilégia v priloženej tabuľke chronologicky zoradených privilegovaných komunit v Uhorsku datované k roku 1244. V sa-

likovala najmä k mestám na území dnešného Maďarska. Takéto analýzy poznáme skôr od slovenských historikov, najmä od profesora Marsinu, ktorý novšie publikoval štúdiu o privilégiách Banskej Štiavnice,⁶ no ešte skôr výsledky výskumu publikoval vo svojich prácach a pramenných edíciách, o čom detailnejšie pojednávam nižšie. Maďarská literatúra sa však venovala problematike privilégií niektorých centrálnych miest – napríklad Stolického Belehradu (historik Erik Fügedi), pričom predpokladala jestvovanie výsad už v 12. storočí,⁷ no niektorí túto úvahu spochybnili, či dokonca odmietli.⁸ Jednotlivé privilégiá obyvatelia a hlavne hostia vybraných lokalít Uhorska hospodárskeho či samosprávneho charakteru dostávali už medzi rokmi 1200 a 1230. V 30. rokoch získavajú tiež hostia aj na Slovensku širšie komplexnejšie privilégiá, ktoré majú iný charakter. Aj na základe týchto privilégií sa pokúsim zrekonštruovať i možnú podobu ústne udelených práv, ktoré získali hostia v Krupine ešte pred ich spisomnením. V štúdiu sa venujem aj otázke existencie týchto práv, ktoré mala obdržať komunita hostí, ktorá sa formovala na konci 12. alebo na začiatku 13. storočia. V tomto rámci sa pokúšam zodpovedať otázku, aký bol obsah prvých písomne udelených (a v autografe nezachovaných) privilégií, a to v porovnaní so zachovaným originálom druhej privilegijálnej listiny z roku 1244. Otázkou je tiež, kedy po prvýkrát prišli do Krupiny prví nemeckí hostia, ktorých by sa vyššie zmienené privilégiá týkali. Pokúsim sa zodpovedať aj na otázku, kedy presne boli tieto privilégiá udelené.

Priame a nepriame pramene k problematike krupinských privilégií

Niektorí autori predpokladajú, že okrem hospodárskych podmienok je otázka privilegovania pre hodnotenie komunity hostí ako (formujúceho sa) mesta rozhodujúca. Preto rôzne odôvodňujú to, prečo mala byť mestom už v roku 1238. Jozef Sliachan uvádza, že [...] v roku 1238 sa spomínajú *Saxones de Corpona*, čo je svedectvom, že v tom čase bola už mestom. Na mesto ju povýšil kráľ Belo IV. ešte pred rokom 1241, v ktorom ju zničili Tatári [...] Spomína ich privilegačná listina Bela IV., ktorý dňa 1. januára 1244 staré krupinské práva obnovuje a rozširuje o nové [...].⁹

O privilégiách spred roku 1241 konkrétnejšie nepíše. Z tohto tvrdenia vychádzali aj ďalší autori, pričom sa opierali aj o modernejšie spracovanie stredovekých dejín mesta od Alexandra Zrebeného z roku 1974.¹⁰ Ide predovšetkým o príspevok archeológa a historika Václava Hanuliaka z roku 1995. Autor uvádza: *So zmienkou o Krupine sa stretávame v roku 1238. Vtedy krupinských Sasov kráľ Belo IV. donútil platiť kláštoru v Bzovíku ročne 20 mariek paušálu za mýto pre nás už na neznámej (zaniknutej) dedine Brachu. Výrubenie*

motnom texte síce autorka upozorňuje na text privilégií konkrétnych miest (B. Štiavnica, Krupina a Zvolen), ktorý údajne hovorí o ich udelení ešte pred vpád Mongolov (autorka uvádza rok 1242), ale možnému obsahu týchto privilégií pred mongolským vpádom sa bližšie nezaobrá, čo sa odráža i na orientačnej mapke privilegovaných miest Uhorska. V nej je Krupina zaradená k iným lokalitám privilegovaným v rozmedzí rokov 1242–1270.

⁶ MARSINA, Richard: Najstaršie mestské privilégium Banskej Štiavnice. In: *Slovenská archivistika* XL, 2005, č. 2, s. 39–49.

⁷ Udelené mali byť za čias Štefana III. (1162–1172): FÜGEDI, E.: Die Entstehung, s. 111.

⁸ ZSOLDOS, Attila: Výsadná listina Stolického Belehradu. *Forum historiae* 2, 2008, s. 3–4, 8. Dostupné online: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Zsoldos.pdf (cit. dne 24. 2. 2010).

⁹ SLIACHAN, Josef: *Krupina – vlastivedná a propagačná brošúra*. Krupina 1944, s. 21.

¹⁰ ZREBENÝ, Alexander: *Z feudálnych dejín Krupiny*. Martin 1974, s. 15–17, 77 an.

takéhoto veľkého obnosu by poukazovalo na to, že Krupina už pred rokom 1238 bola mestom, resp. roku 1238 dostala všetky výsady kráľovského mesta.¹¹

Naproti tomu vo svojom príspevku Richard Marsina uvádza: [...] listina z roku 1238 [...] spor medzi Sasmi z Krupiny a opátom z Bzovíka o výšku poplatku za užívanie zeme Breh – Briáč (Sasmi s Krupiny) z príkazu kráľa rozsúdil (iste člen kráľovskej kaplnky či kancelárie) kňaz Ján, kráľovský kaplán a titelský kanonik [...] Okolnosť, že túto dohodu či rozsudok medzi Krupinčanmi a opátom z Bzovíka, dojednal – rozsúdil zrejme na príkaz panovníka kráľovský kaplán, jednoznačne dovoľuje konštatovať, že išlo o kráľovských hostí, ak by išlo o obyvateľstvo inej (nižšej) sociálnej vrstvy, tak kompetenciu na riešenie sporu mal župan, alebo ním poverený sudca. Treba predpokladať za nesporné, že v r. 1238 jestvovala už v Krupine komunita Sasov, ináč povedané mestská obec, ktorej zemepánom bol panovník a že táto mestská obec bola už vtedy plne štatuuovaná, čiže mala mestské výsady, na základe toho by bolo možné klásť udelenie stratených výsad už do r. 1238, kedy mohli byť udelené.¹²

Tvrdenie Jozefa Sliachana, že samotná zmienka o Sasoch z Krupiny v roku 1238 dokazuje mestskosť (a zrejme aj udelenie mestských práv?), je nepresné. Vo viacerých lokalitách na Slovensku sú spomínaní nemeckí obyvatelia, čo ale neznamená, že im boli privilégia písomne udelené – nebolo to ešte potrebné a už vôbec to neznamená, že boli mestskou komunitou. Okrem toho sa Sliachan zmyšľal v datovaní, pretože po prepočítaní dátumu a roku vlády Bela IV. je nutné 1. január 1244 (tak sa uvádza v texte listiny) prepočítať na 15. december 1244.¹³

Podobne neobstojí názor Václava Hanuliaka, ktorý mestskosť Krupiny (a nepriamo i udelenie privilégii) odvodzuje od výšky zaplatenia náhrady za využívanie zeme Briáč a mýta pre opáta a mníchov z kláštora v Bzovíku. Viaceré komunity hostí mali vo svojom čase výkonné hospodárstvo a nemuseli mať ešte udelené žiadne písomné privilégia (napr. Bratislava, Nitra, Trenčín, Banská Štiavnica, Košice). Samotná hospodárska sila komunit hostí bola iba predpokladom pre (neskoršie) formovanie mestskej komunity vrátane získania práv, nie však jediným. Potenciál týchto lokalít zvyšovalo to, že sa kresovali na kráľovskej pôde, hoci niektoré boli v tomto smere ochudobnené, pretože sa stali súčasťou feudálneho panstva (napr. Nitra, ktorá získala privilégia v r. 1248 a v r. 1288 ju kráľ daroval nitrianskym biskupom).

Úvaha Richarda Marsinu sa javí ako najpresvedčivejšia. V tejto súvislosti však treba upozorniť na jednu skutočnosť. Spor medzi Krupinou a Bzovíkom v roku 1238 nemusel riešiť priamy zástupca kráľa iba preto, že Krupina bola plnoprávnou privilegovanou komunitou, ale možno aj preto, lebo Krupina a Bzovík ležali v dvoch rozličných komitátoch (či v záujmových sférach dvoch županov) – Bzovík v Hontianskom a Krupina vo Zvolenskom komitáte. Aj sporný majetok Briáč, pokiaľ si ho nárokovali (alebo jeho časť) Krupinčania, mohol byť nimi považovaný za územie prináležiace do Zvolenska – nie do Hontu.¹⁴ Krupinčania sa mohli obávať nadŕžania hontianskych županov kláštora

¹¹ HANULIAK, Václav: K problematike počiatkov mesta Krupiny. In: GAJDOŠ, Milan (ed.): *Pohľady do minulosti Krupiny*. Zvolen – Krupina 1995, s. 15–16.

¹² MARSINA, R.: Dejiny Krupiny, s. 26–27.

¹³ K prepočtu: MARSINA, Richard: Kedy sa začína XXI. storočie? *Príroda a spoločnosť* 13, 1964, č. 9, s. 44–45.

¹⁴ Kedy presne bola Krupina vyčlenená z Hontu a pričlenená k Zvolenu je nejasné. Zmienka o vyčlenení z právomoci zvolenského župana je v privilégii z r. 1244, čo znamená, že k Zvolenu bola pričlenená pred tým a ešte skôr patrila k Hontu. To, že istý čas patrila k Hontu naznačuje vývoj osamostatnenia sa Zvolenského hradského

a opäť kláštora sa mohol obávať, že zvolenský župan bude nadržiavať Krupinčanom. Na túto obavu nepriamo môže poukazovať fakt, že v neskoršom privilegii z roku 1244 je potvrdené vyňatie dediny (majetku) Pomag z právomoci hontianskeho hradu v prospech Krupinčanov, čo župana znížením daňového prospechu majetkovo poškodilo. Je možné, že sa o riešenie sporu vo veci Briača obe strany pokúšali už skôr a ich záležitosť nebola uspokojivo vyriešená zo strany žiadneho z týchto županov. Preto bolo elegantným riešením pre obe sporné strany obrátiť sa priamo na kráľa a nie na jedného zo županov ako jeho zástupcov. Koniec koncov obe skutočnosti – i zmenený právny stav (nadobudnutie privilegii a prípadná súdna exempcia spod právomoci župana) i rozdielna komitátna (teritoriálna) príslušnosť spornej lokality (Briač) a sídla oboch stránok (mesto Krupina a kláštor v Bzovíku) – mohli spôsobiť to, že spor musel riešiť kráľ. Otázne je, kedy sa zmenil právny stav a kedy nemeckí hostia získali prvé privilegii?

Napriek uvedenému sa nateraz najpresnejšie k dátumu udelenia prvých privilegii priblížil Richard Marsina. To sa prejavilo aj v publikovaní nezachovanej listiny z roku 1238 ako deperdita v druhom zväzku slovenského diplomatára.¹⁵ Predtým historici nepredpokladali existenciu tejto listiny, respektíve, ak ju aj predpokladali, neprejavilo sa to v ich edičnej činnosti. Imrich Szentpétery v arpádovskom registári¹⁶ túto listinu nepredpokladá, podobne ani starší autori. Niektorí mladší autori celkom správne prevzali údaje z edície Richarda Marsinu.¹⁷

Ojedinelo sa vyskytol i názor, že pred mongolským vpádom žiadne privilegii nejestvovali. Archivár Michal Klučka, ktorý spracovával historický archív mesta Krupina, tento názor uviedol v úvode svojho inventára.¹⁸ S ohľadom na to, že v podobných lokalitách už existovali spísomnené privilegii (Stoličný Behrad 1237, Trnava 1238, Starý Tekov 1240), rovnako aj kvôli textu obnoveného privilegia z roku 1244, ktorý explicitne uvádza existenciu takýchto privilegii, by sme mali ich jestvovanie považovať za nepochybné.

Vyššie uvedené vývody a názory historikov či archivárov neodpovedajú na ďalšie otázky, ktoré vyplývajú zo skúmania počiatkov mesta a postupu získavania privilegii komunity hostí v Krupine. Napríklad – ako a kedy postupovalo privilegiovanie komunity hostí i mimo písomného aktu potvrdzujúceho ich udelenie. Podľa vyššie uvedeného možno uviesť nasledovný postupný proces privilegovania hostí:

španstva (komitátu) a dokladajú to pramene o vývoji hraníc Hontianskeho arcidiakonátu. Krupina je poznačená ako súčasť Hontu aj v zoznamoch kolektorov pápežských desiatok z r. 1332–1337. Doklad publikovali viacerí autori, naposledy v edícii: SEDLÁK, Vincent (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae, I: Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332–1337*. Trnava – Roma 2008, s. 98, č. 576 (Corpona / Gropona... et est comitatus Vntensis). O príslušnosti Krupiny k Hontu svedčí už len jedna zmienka z čias vlády Mateja Korvína z 4. novembra 1466, ktorý potvrdzuje, že Krupina nepatrí do Hontianskej stolice (a teda pred tým patrila k Hontu!?) a patrí do Zvolenskej stolice: MV SR, ŠA BB AZv, fond MK I., sign. IA 12, ič. 14, šk. 2. KLUČKA, Michal: *Mesto Krupina I : Inventár listov, listín a príbuzných písomností 1238–1605 (1919)*. Krupina 1975, s. 14.

¹⁵ MARSINA, R. : Codex II., s. 24, č. 32*. Podobne predpokladá vydané privilegii pre hostí z Banskej Štiavnice k r. 1238 a aj pre obyvateľov Zvolena k r. 1238: s. 24, č. 31* (B. Štiavnica), s. 25, č. 33* (Zvolen).

¹⁶ SZENTPÉTERY, Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Regesta regum stirpis Arpadinae critico-diplomatica)*, I. 1001–1270. Budapest 1923, s. 194–211.

¹⁷ JUCK, Lubomír: *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350)*. Bratislava 1984, s. 35–36, č. 3* (Krupina), s. 35, č. 2 (Banská Štiavnica), s. 36, č. 4* (Zvolen).

¹⁸ KLUČKA, M.: Mesto Krupina II., s. 2 (úvod).

1. Ústne udelenie privilégií či danie záruk ešte v procese vývoja formujúcej sa komunity,¹⁹ a to krátko po príchode hostí zo Saska (koniec 12. storočia – začiatok 13. storočia);
2. Spisomnenie privilégií – prvá listina Bela IV. (medzi rokmi 1237 a 1238 až marcom 1241, teda medzi časom udeľovania privilégií u nás a pred vpádom Mongolov);
3. Obnovenie a konfirmácia privilégií 15. decembra 1244 Belom IV. (viac ako 2 roky po odchode Mongolov – písomne doložené privilégium).

Privilégiá krupinských hostí

Je pravdepodobné, že prvé privilégiá v mnohých začínajúcich komunitách hostí boli zrejme (s veľkou pravdepodobnosťou) udelené najprv ústne a prísažní, svedkovia, starešinovia, prípadne niektorí hodnostári (župani, biskupi), boli svedkovia ich ústneho udelenia a vovedenia do užívania týchto práv a užívania/vlastnenia reálií (pozemkov, lesov) či aj vymedzenie chotára a pod. Tento akt ústneho udelenia privilégií sa udial zrejme tesne po príchode hostí do Krupiny. Trvalo dlhšie obdobie, prípadne aj viac ako jednu generáciu (cca 20–25 rokov), kým boli spisomnené. Je ale tiež možné, že lokátori, ktorí dohadovali s vrchnosťou (panovník) alebo zástupcom kráľa podmienky pre budúcich hostí, vopred dohodli aj obdobie, za aké im budú práva spisomnené. Datovanie tohto právneho a diplomatického aktu je predpokladané i doložené nepriamo k roku 1238, respektíve pred rok 1241 – a je nepochybné.

Na začiatku 13. storočia v rámci Uhorska (aj mimo územia dnešného Slovenska) privilegované komunity dostali súbor práv, ktorých písomná podoba sa zachovala dodnes. Bolo to najmä právo voliť vlastného predstaviteľa (najmä *iudex, villicus*, ale aj *prepositus*) so súdnou právomocou nad obyvateľmi vlastným komunit (napríklad Blatný Potok k r. 1201,²⁰ Nona v severnej Dalmácii k r. 1205,²¹ ďalej obce vo Vašskej župe v Sedmohradsku k r. 1206²² a Varaždín²³). Ďalej získali ochranu pred povinným pohostením (dokonca aj od sprievodu samotného kráľa) alebo aj od povinnej vojenskej služby (mestá v Sedmohradsku). Tieto komunity hostí a obyvateľov s privilégiami mali aj hospodárske

¹⁹ Ústne udelenie privilégií predpokladá aj časť odbornej spisby: HALAGA, Ondrej Richard: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice 1992, s. 157–158. Uvádza aj príklad z blízkej Dobrej Nivy (hoci Babinú autor opomína). Postupné udelenie privilégií, istý čas po príchode hostí, ako predpokladá aj ďalšia literatúra: KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 132–133. V súvislosti s existenciou slovenskej osady (osád) pred 13. storočím možno uvažovať i o otázke, či na kráľovskej pôde existovala pred príchodom nemeckých hostí aj komunita domácich slovenských obyvateľov, ktorí disponovali nejakými právami (privilégiami) a povinnosťami voči vrchnosti (panovníkovi a prípadne jeho zástupcom). Keďže je táto otázka málo podporená prameňmi, zatiaľ ju ponechávam bokom, rovnako aj úvahy či nemeckí hostia nadviazali a doplnili istú výsadnosť slovenského obyvateľstva, ako to predpokladá historik Halaga v Košiciach, odvolávajúc sa na podobnú situáciu v Poľsku. HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc*, s. 150–151. Odvoláva sa pritom na podobnú situáciu v Poľsku podľa štúdie: SAMSONOWICZ, Henryk: *Miasto i wieś na prawie niemieckim w późnym średniowieczu Polski. Przegląd Historyczny* 63, 1972, č. 3, s. 3 an.

²⁰ O možnosti skoršieho udelenia privilégií než sú písomne doložené pre hostí z Blatného Potoka (Sárospatak) uvažoval i historik KUBINYI, A.: *Zur Frage*, s. 530, ale bližšie to nerozoberá. Pomenovanie richtára prepositus je pravdepodobne prevzaté z pôvodného francúzskeho názvu ich predstaviteľa. K tomu: Tamtiež, s. 539, pozn. 12. Privilégium publikoval: ENDLICHER, Stephanus Ladislaus: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Sangalli, 1849, s. 399–400 (Blatný Potok k r. 1201); SZENTPÉTERY, I.: *Az Árpád-házi királyok*, s. 59, č. 194.

²¹ Tamtiež, s. 400–403, Tamtiež, s. 68–69, č. 217.

²² Tamtiež, s. 403–405, Tamtiež, s. 71, č. 226.

²³ Tamtiež, s. 405–406, Tamtiež, s. 80, č. 247.

privilégiá – oslobodenie od ciel (to znamená, že obchodovali v rámci Uhorska), ďalej oslobodenie od ciel za hrozno, zvieratá a desiatky od týchto komodít (Karakó, Crapundorph / Igen a Ramsa v Sedmohradsku k r. 1206). Tieto neskôr mestské komunity získali od panovníkov najmä to, čo bolo pre ich začínajúce komunity dôležité a nevyhnutné zo samosprávneho či hospodárskeho hľadiska. V podobnom rámci možno uvažovať aj o rozsahu ústne udelených privilégii krupinským hostom.

Ako konkrétne nadviazali nemeckí hostia na zvyklosti a práva (i povinnosti) starších domácich obyvateľov, je ťažké jednoznačne zodpovedať. Je možné predpokladať, že práva organizovať trhy a iné výhody prevzali hostia, ktorí získali privilégia i v písomnej podobe, a ktoré ich oproti domácejmu obyvateľstvu zvýhodňovali. V listine z roku 1244 sa uvádzajú domáci obyvatelia ako *Hungari* (nepochybne nielen Maďari, ale aj Slováci) oproti zvýhodneným *cum Saxonibus vel Teutonicis*.²⁴ Toto národnostné rozdelenie sa týka ustanovenia o svedectve proti Nemcom, ktoré je platné iba spoločne so svedectvom iného nemeckého hosta. Môže to súvisieť s obchodnými aktivitami hostí. Je ale potrebné upozorniť na to, že v rámci privilégii uhorských miest je to výnimočné ustanovenie (uplatnilo sa aj v listine pre hostí z Dobrej Nivy a Babinej),²⁵ pričom v ostatných lokalitách postačovalo svedectvo hostí s privilégiami (bez rozdielu ich národnosti).²⁶ Prečo to bolo tak v Krupine, je otáznе. Možno bola dôvodom ich ochrana na obchodných cestách, to ale potrebovali všetci hostia s právom obchodovať. Alebo išlo o potrebu zdôrazniť ich práva oproti domácejmu obyvateľstvu, ktoré malo svoje (zvykové) zákony či záujmy, ktoré si nárokovali? Tejtо otázke bude potrebné venovať ďalšiu pozornosť.

Po príchode svojim počtom a udelenými právami (privilégiami) získali nad domácim obyvateľstvom prevahu, no význam ich udelenia je logickým najmä pri dostatočne hustom osídlení samotnej lokality a jej bezprostredného okolia v predchádzajúcom období,²⁷ pričom význam a primeranú hospodársku silu Krupiny pred príchodom nemeckých hostí vo svojich prácach preukázali autori len nedávno.²⁸

V prvom rade je teda dôležité odpovedať na otázku, kedy vôbec bolo možné udeliť prvé privilégia nemeckým hostom a kto bol ich nositeľom, teda kedy sem prišli prví hostia, ktorí tieto privilégia získali. Vieme, že v Uhorsku sa začínajú hostia či mimouhorskí obyvatelia usádzať už v najstarších časoch. Latini zrejme z Talianska, Holandska a Francúzska prichádzajú už v 12. storočí.²⁹ V predprivilegiálnom období (pred praxou písomne udeľovať privilégia) sem prichádzali aj nemeckí hostia už v 12. storočí, výnimočne i skôr aj ako súčasť sprievodu manželiek uhorských kráľov, a to už od čias veľkokniežata Gejzu a prvého uhorského kráľa Štefana. V 12. storočí začala výrazná hospodárska premena a urbanizácia Uhorska, pričom banské mestá boli založené prostredníctvom Nemcov, no

²⁴ Ide o jeden z bodov privilégii z r. 1244. MARSINA, R.: *Codex diplomaticus II.*, s. 113, č. 168.

²⁵ Rovnaké ustanovenie v tejto veci pre hostí z Dobrej Nivy a Babinej bolo možno i pre rovnaké príčiny či požiadavky oboch komunít, prípadne preto, lebo dobronivsko-babinská listina bola zrejme vydaná podľa vzoru krupinského privilégia. TÝŽ: *K vývoju miest*, s. 346.

²⁶ KUBINYI, A.: *Zur Frage*, s. 537.

²⁷ HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc*, s. 157. Autor sa odvoláva na nemeckú prácu: JUNGHANS, Karl: *Die deutsche Stadt im Frühfeudalismus*. Berlín 1959, s. 25.

²⁸ LUKÁČ, Miroslav a kol.: *Krupina – monografia mesta*. Banská Bystrica 2006, s. 24–27.

²⁹ FÜGEDI, Erik: *Das mittelalterliche Königreich als Gastland*. In: SCHLESINGER, Walter (ed.): *Die deutsche Ostsiedlung als Problem des Mittelalters der europäischen Geschichte (Vorträge und Forschungen Band XVIII)*. Sigmaringen 1975, najmä s. 479–480.

mnohé z nich (na území Slovenska) majú slovenský názov.³⁰ V tomto čase sa nemeckí hostia dostávajú aj do Sedmohradska a získavajú najmä hospodárske privilégia, právo uplatňovať vlastné zvykové právo a realizáciu náboženských úkonov vo vlastnom jazyku, a panovník od nich vyžadoval vernosť. Tieto základné informácie obsahujú privilégia z roku 1224.³¹ V rámci severného Hontu s náleziskami kovov možno uvažovať o ich príchode na konci 12. a začiatkom 13. storočia. V listine, ktorá je považovaná za sfaľšovanú (a datovaná je pred r. 1261), no hlásiacu sa do obdobia vlády Bela III. (1172–1196), sa uvádza, že do Uhorska prišli nemeckí hostia v počte 3 000 ľudí s rytierom nemeckého pôvodu Naradom, ktorý pred tým prišiel z Rakúska pomôcť panovníkovi v boji proti Bulharom a neskôr sa mal usadiť v Arade. Historici uvažujú, že napriek sfaľšovaniu listiny mohla mať reálne jadro, a teda informáciu o príchode hostí počas vlády Bela III. možno považovať za pravdepodobnú.³² Historici uvádzajú aj to, že panovníci sa od 11.–12. storočia snažili vytvárať priaznivé podmienky pre príchod hostí, ktorých práva sa formovali do sociálno-právneho súboru výhod, ktoré boli nazývané ako *ius hospitum*.³³ Miloš Marek kladie ich príchod na samotný začiatok 13. storočia.³⁴

Ďalší nepriamy doklad o možnom príchode Nemcov mohli vysloviť historici najmä vďaka zistenému prudkému nárastu striebra v kráľovských minciach – denároch, ktoré boli razené v časoch vlády Bela III.³⁵ Uhorský kráľ Belo ako neúspešný čakateľ na byzantský trón nadobudol skúsenosti i v zahraničí a možno tiež predpokladať, že pozývanie cudzincov do Uhorska považoval za potrebné aj z hospodárskeho hľadiska. S prácou cudzincov sa oboznámil sám pri svojich pobytoch mimo Uhorska. Hostia, ktorí mali skúsenosti s hlbinnou ťažbou drahých kovov, mohli takýmto spôsobom zvýšiť ich produkciu, a tak zabezpečiť zvýšenie striebra v denárovej mene v Uhorsku, ktorá je doložená práve v časoch vlády Bela III. Ak teda predpokladáme, že do oblastí s ťažbou striebra sa začínajú sťahovať nemeckí hostia (vrátane Banskej Štiavnice), možno predpokladať, že sa dostali aj do prosperujúcich lokalít v ich blízkosti. Takto možno predpokladať, že nemeckí hostia sa niekedy koncom 12. storočia dostali do blízkosti Krupiny³⁶ a okolo roku 1200 či na samom začiatku 13. storočia aj do Krupiny.

Až mladší prameň z roku 1238 hovorí o možnej geografickej lokalizácii pôvodnej vlasti do Krupiny prichádzajúcich hostí. Listina Bela IV. z roku 1238 spomína obyvateľov mesta ako *Saxones de Korpona* a ďalší mladší prameň z roku 1266 naznačuje, že možno prišli aj z iných častí Európy – z Álp (Rakúsko, prípadne Bavorsko) alebo z Nemecka (Olpe/Olf? v Dolnom Sasku). V rovnakej listine z roku 1266 sú navyše dve osoby uvedené ako syno-

³⁰ TÝŽ: Hospodársky vývoj stredovekých miest v Uhorsku. *Historický časopis* XXI, 1973, č. 3, s. 419–420.

³¹ TÝŽ: Das mittelalterliche Königreich, s. 486.

³² RÁBIK, Vladimír: *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej)*. *Acta Carpatho-Germanica*, XIX. Bratislava 2006, s. 31.

³³ Tamže, s. 31–32.

³⁴ MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006, s. 57–58.

³⁵ HÓMAN, Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest 1916, s. 545 (tabuľka obsahu striebra v arpádovských denároch z XI.–XIII. storočia).

³⁶ Na základe analýzy názvu obce Hontianske Nemce, nachádzajúca sa južne od Krupiny, ktorá je doložená k roku 1256 v tvare Nemety a 1284 Nempty (spolu so slovenskou obcou Nemty et Thoty), kladie vzhľadom na starší tvar Nemty (oproti mladšiemu Nemetfalu) vznik názvu, a teda i osídlenia nemeckým elementom, najneskôr do 12. storočia VARSÍK, Branislav: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava 1984, s. 23–24, 155–156. Do 12. storočia názvy obcí hostí končiac sa na „i“ kladie aj KUBINYI, A.: Zur Frage, s. 546.

via Sasa (zrejme pochádzajúci zo Saska).³⁷ Podobne aj v Banskej Štiavnici sú evidovaní Sasi, neskôr priamo aj v Banskej Bystrici, kam prišli hostia zo Zvolena.³⁸ To poukazuje na ich severonemecký pôvod (alebo pôvod ich predkov) zo Saska. Na severonemecký pôvod poukazuje i nemecké magdeburské právo, ktoré sa používalo aj v Krupine. Je treba poznamenať, že hoci pramene hovoria o Sasoch (pred rokom 1241), je možné, že okrem Sasov sa myslia aj hostia pochádzajúci z ďalších nemeckých krajín, ako to dokladajú pramene po roku 1241 (hospites Theutonici k r. 1244).³⁹

Z vyššie uvedeného vyplýva, že tu existuje rozpätie, v ktorom možno hľadať obdobie ich príchodu na územie Krupiny. Išlo o časové rozpätie od vlády Bela III. (1172–1196) po rok 1238.

Bližšie časovo vymedziť toto obdobie nám môže pomôcť datovanie najstarších sakrálnych stavieb v Krupine. Niektorí autori predpokladajú, že slovenskí obyvatelia Krupiny sa usadili zrejme vo viacerých osadách pri dôležitých regionálnych riekach: neďaleko sútoku Krupinice a Bebravy, ďalej pri rieke Bebrave na starej ceste smerujúcej do Banskej Štiavnice, pravdepodobne aj na sútoku Klitipochu a Krupinice (kde je situovaný aj súčasný intravilán Krupiny) a možno aj inde. Ich centrom bola osada na vrchu nad riekou Bebravou, v ktorej bol archeologicky i historicky identifikovaný Kostol sv. Petra.⁴⁰ Archeologickými nálezmi bol datovaný do druhej polovice 12. storočia, ale sídlisko je datované už do 9.–10. storočia.⁴¹ Kostol sv. Petra bol centrom slovenského osídlenia. Druhé významné centrum sa formovalo až po príchode nemeckých hostí na sútoku Klitipochu a Krupinice, kde na návrší hostia vybudovali románsku trojloďovú baziliku zasvätenú Blahoslavenej Panne Márii. Táto bazilika je len vo všeobecnosti datovaná do prvej tretiny 13. storočia, pričom bol publikovaný predpoklad, že mohla byť postavená už okolo roku 1200, respektíve medzi rokmi 1200–1238.⁴²

Ak by sme uvažovali o tom, ako vznikali prvé mestské aglomerácie (popri domoch samotných obyvateľov, prípadne pri ďalších stavbách), musíme predpokladať ako jednu

³⁷ Tento názor na základe možnej interpretácie písomných prameňov uvádza: LUKÁČ, Miroslav: Kontakty Krupiny a Banskej Štiavnice – oltár Blahoslavenej Panny Márie v Krupine a jeho vzťah k oltáru Majstra MS z roku 1506 v Banskej Štiavnici. In: LABUDA, Jozef – ČELKOVÁ, Mária (eds.): *Neskorogotický oltár Majstra MS z roku 1506 v Banskej Štiavnici : Zborník prednášok z medzinárodného seminára*. Banská Štiavnica 2003, s. 120. Lokalitu Olpe identifikoval ČELKO, Mikuláš: Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu. In: LICHNER, Marián (ed.): *Banská Štiavnica – svedectvo času*. Banská Bystrica 2002, s. 32.

³⁸ MAREK, M.: Cudzie etniká, s. 62. Autor predpokladá, že Sasi sa usadili aj v blízkych mestečkách Babiná, Dobrá Niva a Sása. RÁBIK, V.: Belo IV. a protomestské sídliská, s. 32 uvažuje, že vo Zvolene (podobne ako v Blatnom Potoku, Stoličnom Belehrade, Trnave, Spišských Vlachoch) sa popri latinsko-valónskom obyvateľstve na tvorbe mestskej samosprávy podieľal i domáci (maďarský, slovenský) živel.

³⁹ Ďalší autor tvrdí, že Sasov neskôr (po tatárskom vpáde?) vystriedali Bavori: FÜGEDI, Erik; Karpfen (Krupina). In: BAUTIER, Robert-Henri – AUTY, Robert (eds.): *Lexikon des Mittelalters, V: Hiera-Mittel bis Lukanien*. München 1991, stl. 1017. Autor V. RÁBIK, (RÁBIK, V.: Belo IV. a protomestské sídliská, s. 32) uvádza, že po tatárskom vpáde sa masívne doosídľovali uhorské centrálné sídliská nemeckým obyvateľstvom zo Saska, Durínska a Bavorska.

⁴⁰ Postup formovania viacerých slovansko-slovenských osád k centrálnej lokalite (až k neskôr sa formujúcemu mestu) je známy a predpokladaný aj v iných lokalitách (napríklad Zvolen, Bratislava, Nitra a i.). K problematike vývoja Zvolena: LUKÁČKA, Ján: Predprivilegiálny vývin Zvolena. In: RAGAČOVÁ, Júlia – MALINIÁK, Pavol (eds.): *Zvolen 1243–2008 : Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*. Zvolen 2008, s. 28. Niekoľko osád pred sformovaním stredovekého mesta predpokladá: LUKÁČ, Miroslav a kol.: *Krupina – monografia mesta*. Banská Bystrica 2014, s. 25. Tieto informácie prevzala (a necitovala) aj BREZOVÁKOVÁ, Blanka: *Krupina*. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKÁČKA, Ján (eds.): *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 244.

⁴¹ HANULIÁK, V.: K problematike, s. 13–22.

⁴² LUKÁČ, M. a kol.: *Krupina – monografia mesta*, 2014, s. 132, 198.

z hlavných snáh hostí postaviť sakrálnu stavbu – kostol, ktorý by odrážal ich mentálny svet, svet kresťanského stredoveku, dokumentoval ich spoločenské postavenie a naplňal duchovné potreby. Zároveň potrebovali sakrálnu stavbu, ktorá komunitu nemeckých hostí oddelí a zvýrazní od dovtedy fungujúceho a staršieho Kostola sv. Petra, ktorý spravovali a využívali hlavne pôvodní slovenskí obyvatelia. Preto stavbu kostola, ak predpokladáme skorší príchod nemeckých hostí už koncom 12. storočia, možno datovať do obdobia iba niekoľko desiatok rokov po ich príchode, medzi roky 1200–1230. Na to, aby bol postavený kostol, do ktorého sa zmestí okolo 800 obyvateľov,⁴³ tu musela existovať prosperujúca, dobre vyvinutá a hospodársky silná komunita poľnohospodárov, remeselníkov a obchodníkov. Zvlášť ak uvážime, že kostol takmer rovnakých rozmerov bol postavený v blízkej Banskej Štiavnici, v banskom meste a lokalite s dlhoročnou ťažbou striebra a zlata. Vieme, že v Banskej Štiavnici boli dva podobné veľké kostoly – románske trojloďové baziliky – jeden z nich vlastnili dominikáni a pred jej odovzdaním dominikánom sa v rokoch 1270–1272 vzdal kráľ Štefan V. patronátneho práva v prospech banskoštiavnických mešťanov.⁴⁴ V Krupine iba jeden takýto kostol (Blahoslavenej Panny Márie) postavený nemeckými hosťami (oproti staršiemu slovenskému, menšiemu Kostolu sv. Petra) potvrdzuje významné hospodárske postavenie komunity hostí Krupiny ešte pred mongolským vpádom. Ak uvažujeme nad situáciou v susednej Banskej Štiavnici, nemožno vylúčiť existenciu patronátneho práva panovníka i nad krupinským kostolom, ktorý možno pomohol podporiť túto finančne náročnú stavbu. Možno ale predpokladať, že hlavné bremeno stavby kostola bolo na pleciach krupinských obyvateľov. Hospodárska sila obyvateľov bola znásobená blízkosťou významnej baníckej lokality (Banskej Štiavnice), s ktorou mohli byť hostia z oboch lokalít v príbuzenskom stave, prípadne mohli mať spoločné hospodárske a obchodné aktivity. Takéto kontakty predpokladá časť domácej literatúry.⁴⁵ Je tu však predpoklad silného právneho spojenia (banskoštiavnicko-krupinský typ práva) oboch lokalít, čo sa odrazilo na odvolávkach mladších komunít najmä nemeckých hostí.⁴⁶ O investovanie sa pokúšali najmä tí najbohatší – obchodníci. V tom čase tu muselo žiť najmenej niekoľko stoviek alebo dokonca až 1 000 obyvateľov,⁴⁷ pričom k nemeckým hosťom musíme pripočítať aj domáce slovenské obyvateľstvo. Iba ťažko možno predpokladať, že by sa takáto početná komunita hostí na kráľovskej pôde mohla vyvíjať bez primeranej ochrany, prípadne nejakých práv či privilégií. Prosperovanie komunity a jej ochranu museli zabezpečovať najprv verbálne, potom písomne udelené privilégiá a zástupca kráľa. Na začiatku jej formovania to bol ešte v 12. storočí hontiansky a neskôr asi od začiatku 13. storočia zvolenský komes (*comes*, župan).

⁴³ Rozloha hlavnej a bočných lodí je 510 m² (vnútorné rozmery sú 30 m × 17 m, pričom 30 m je dĺžka hlavnej a bočných lodí vrátane podvežia a 17 m je šírka hlavnej a bočných lodí), pričom ak by sme počítali s 0,70 m² na 1 obyvateľa a ak by sme pripočítali časť obyvateľstva vrátane malých detí, ktorá bola doma, potom by počet obyvateľov mohol byť niečo nad 1000. Do tohto počtu je potrebné započítať aj obyvateľov, ktorí navštevovali Kostol sv. Petra z pol. 12. storočia, ktorý je iba pre minimálny počet ľudí (vnútorné rozmery bez apsidy sú 6,2 × 4,8 m, t.j. má takmer 30 m²). Výpočet množstva obyvateľov podľa veľkosti kostola ako jednu z demografických metód uvádza: FÜGEDI, Erik: Pour une analyse démographique de la Hongrie médiévale. *Annales* 24, 1969, č. 6, s. 1303.

⁴⁴ ŠTEFÁNIK, Martin: Banská Štiavnica. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKÁČKA, Ján a kol.: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 68.

⁴⁵ LUKÁČ, M.: Kontakty Krupiny, s. 124–125.

⁴⁶ Tamže. Najnovšie o problematike banskoštiavnicko-krupinského práva písal: RÁBIK, V.: Belo IV. a protomestské sídliská, s. 28–29, 32.

⁴⁷ LUKÁČ, M. a kol.: Krupina – monografia mesta, 2014, s. 96 (odhad na cca 800 obyvateľov), s. 200 (rozmery kostola). K tomu pozri aj poznámky č. 41 a 87.

V pozitivistckej historiografii o mestách v Uhorsku sú najčastejšie odkazy na listiny, písomné pamiatky, ktoré vznikli neskôr, než sa kreovala samotná komunita hostí. Ako sa ukazuje aj v Krupine platí, že najčastejšie privilégia vznikli s časovým odstupom od príchodu hostí. Sasi prišli do Krupiny z Nemecka zrejme so znalosťami práva i s očakávaniami voči vrchnosti na ich rešpektovanie. Ak ich sem pozval panovník, usadil ich na kráľovskej pôde (Banská Štiavnica, Krupina a i.), boli zrejme v postavení slobodných obyvateľov, podobne ako ďalší hostia v Uhorsku. Je možné, že už v domácom prostredí od 12. storočia využívali hostia isté privilégia, ktoré vymedzovali ich vzťah k majetku, pôde, lesom i zemepánovi – kráľovi a cirkevným predstaviteľom – arcibiskupovi a jemu podriadenému arcidiakonovi. Tieto privilégia si však prispôbobi na domáce pomery. V uhorskom prostredí sú takéto osady obyvateľov (domácich aj hostí), usadených na kráľovskej pôde (ale aj na pôde cirkevného či svetského feudála), užívajúcich udelené privilégia, nazývané ako slobodná obec alebo slobodná dedina (*libera villa*) alebo tiež kráľovská obec či dedina (*villa regia*).⁴⁸ Literatúra pozná hostí usadených na kráľovskej pôde aj pod pojmom *hospites regni*, ktorí mali zvyčajne najširšie privilégia, oproti užším platným pre *hospites castri*.⁴⁹ V mladšom období sa pojem *libera villa* už pre lokality plne privilegované vytráca.⁵⁰ Doklad na pomenovanie *villa* (v zmysle *libera villa*) máme ku Krupine až v privilegálnej listine z roku 1244 a listine z roku 1266, kde sú jej obyvatelia uvádzaní už ako *cives*, rovnako ako mešťania Banskej Štiavnice.⁵¹

Privilégia krupinských hostí pred rokom 1241

Staré, pôvodné privilégia je možné zrekonštruovať len približne. Zrejme istý čas trval proces formovania práv a povinností, a iba z obnoveného privilégia, respektíve z privilégii iných podobných lokalít v Uhorsku (na Slovensku) a listiny z roku 1238 (riešenie sporu medzi Krupinou a Bzovíkom), môžeme nepriamo vyvodiť aj možný obsah pôvodných privilégii krupinských hostí, ktoré sa stratili. Privilégia upravovali a určovali najdôležitejšie výsady hostí v hospodárskej oblasti, samospráve a cirkevnej oblasti.⁵²

Je možné predpokladať, že základnú podobu vzťahov mali krupinskí hostia zaužívanú a realizovanú už v rámci zvykového práva, ktoré si priniesli zo Saska a tu ich prispôbobi miestnym podmienkam. Najprv však museli vyriešiť svoj vzťah k svojej svetskej vrchnosti – kráľovi, a tiež k miestnemu obyvateľstvu nazývanom *Hungari*.⁵³ Musel jest-

⁴⁸ LUKÁČKA, J.: Predprivilegiálny vývin Zvolena, s. 28.

⁴⁹ KUBINYI, A.: Zur Frage, s. 541–542.

⁵⁰ Pojem *villa* (v zmysle *libera villa*) sa používa aj v mladšom období, pričom sa začínajú čoraz častejšie používať pojmy *civitas* alebo *oppidum*, ale stretávame sa aj s rovnocenným používaním týchto termínov pre tú istú lokalitu (*civitas seu villa*). K tomu najmä: LADÁNYI, Erszébet: *Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung. Annales Universitatis scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica*, 18. Budapest 1977, s. 3–43 (Krupina na s. 14, 21, zoznam obcí označených ako *libera villa* na s. 33–34 v pozn. č. 8). Touto terminológiou sa zaoberala tiež FUKASOVÁ, Daniela: *Libera villa. K otázke sociálno-právnej klasifikácie sídel na Slovensku v stredoveku*. In: RÁBIK, Vladimír (ed.): *Studia Historica Tyrnaviensia*, 13. Trnava 2011, s. 30–52 (hontianske obce: Sebechleby, Hontianske Nemce, Hrkovce a Bátovce na s. 39–40 a zvolenské obce: Dobrá Niva, Babiná, Sása v blízkosti Krupiny na s. 47–51).

⁵¹ WENZEL, Gusztáv: *Árpádkori Újokmánytár (Codex diplom. Arpadianus continuatus)*, 8: 1261–1272. Pest 1870, s. 151–153, č. 106.

⁵² FÜGEDI, E.: A középkori magyar városprivilegiumok, s. 17–78 (hospodárske privilégia na s. 28–58, samosprávne privilégia na s. 58–73, privilégia v cirkevnej oblasti na s. 74–78).

⁵³ Nemuselo sa to týkať iba domáceho obyvateľstva v Krupine. Je možné, že sa to vzťahovalo najmä na tých

vovať dôvod a prvotná príčina, pre ktorú sa rozhodli presťahovať zo Saska priamo do Krupiny. Nemožno vylúčiť, že sa hostia prisťahovali v rámci vnútornej kolonizácie z inej lokality v Uhorsku alebo z inej lokality v susedných krajinách (Rakúsko, Čechy, Poľsko). Nadviazali na tu existujúce reálie (a doplnili ich), s ktorými sa zoznámili po príchode do Krupiny.

Noví obyvatelia ako privilegovaní hostia zrejme postupne prevzali rolu organizátora regionálnych trhov od miestnych obyvateľov. Trh nemáme doložený písomne, ale je možné ho predpokladať, keďže Krupina bola zrejme i cirkevným centrom s Kostolom sv. Petra z 12. storočia, ku ktorému sa schádzali obyvatelia okolia. Existenciu trhu nepriamo dokladajú aj exempcie z trhových mýt a poplatkov na mostoch v rámci Hontianskeho komitátu v roku 1222 pre hostí zo Sebechlieb – obce neďaleko od Krupiny. Dokladá to existenciu trhov v staršom období na území Hontu,⁵⁴ a to zrejme ešte aj v čase, v ktorom Krupina prináležala do Hontu (pred vyčlenením Zvolenského komitátu i s Krupinou z Hontu). Právo na trh a jeho organizovanie sa nevyskytuje takmer v žiadnych mladších privilégiách komunit hostí na Slovensku, a to preto, lebo tu bola starobylá tradícia ich organizovania.⁵⁵ V Uhorsku jestvujú doklady na niekoľkodňové (týždňové) jarmoky organizované v mestách už z 13. storočia (Stoličný Belehrad, Budín),⁵⁶ čo je však výnimka v centrálnych lokalitách Uhorska. Jarmoky iba doplnili a rozšírili staršie trhy, ktoré možno predpokladať i v ďalších lokalitách Uhorska. Na Slovensku sú doklady o organizovaní trhov z 11.–12. storočia, pričom $\frac{2}{3}$ príjmov z nich plynuli panovníkovi a $\frac{1}{3}$ príslušnému županovi.⁵⁷ V Krupine ich predpokladá aj odborná literatúra už v 12. storočí,⁵⁸ čo nadväzuje na staršiu tradíciu zahusťovania siete trhov.⁵⁹ Hoci sa to v privilégiách neuvádza, je ťažko predpokladateľné, že aby sa takejto dôležitej hospodárskej činnosti a profitu z nej plynúceho vzdali. Je však možný postup od účasti na organizovaných trhoch vyššou autoritou až po získanie práva na ich organizovanie. O tom, dokedy tu jestvoval kráľovský

obyvateľov, s ktorými sa stretli na obchodných cestách. V Krupine treba predpokladať ako pôvodné obyvateľstvo najmä Slovákov, no je možné uvažovať aj o Maďaroch, ktorí sú v prameňoch identifikovaní podľa mien. Pramene zachytávajú niekoľko maďarských mien – členov mestskej rady – až v 14. storočí. V roku 1352 sa ako člen mestskej rady objavuje *Cristianus dictus Farkas* a v roku 1370 *Paulus Bernat*. V roku 1311 je richtárom *Iwan filius Iwance*, pričom toto meno možno považovať za rovnako maďarské ako slovenské. Problematiku rozviedol MAREK, M.: *Cudzie etniká*, s. 52, pozn. č. 146. Vplyv Maďarov sa napríklad takmer vôbec neprejavil v činnosti mestskej kancelárie, kde sú najstaršie zápisy vedené v latinčine a nemčine, maďarských zápisov ani v mladšom období niet. Maďarské miestne názvy v katastri mesta Krupina nie sú vôbec zastúpené. Takmer všetky sú slovansko-slovenské, alebo nemecké. Najstaršie sú slovansko-slovenské, mladšie nemecké a maďarský je iba výnimočne evidovaný názov bukoveho lesa (*Bukerdő*). Problematiku spracoval: MAJTÁN, Milan: *Ergebnisse des deutsch-slowakischen Kontaktes in der Mikrotoponymie der Stadt Krupina (früher dt. Karpfen)*. *Onomastica Slavogermanica*, 9. Leipzig 1974, s. 111–115.

⁵⁴ MARSINA, Richard: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. stor. *Historický časopis* 21, 1973, č. 3, s. 342.

⁵⁵ ULÍČNÝ, Ferdinand: Výsadnosť mešťanov od 13. storočia. *Historický časopis* 49, 2001, č. 1, s. 425. Rozšírenie trhovej siete podľa domácich potrieb ešte pred udelením privilégii hostom na základe i starších dokladov predpokladá: MARSINA, R.: K vývoju miest, s. 341–343, 346. Podrobnejšie v štúdií: MARSINA, Richard: Mesto a trh na Slovensku do konca 13. stor. *Historický časopis* 26, 1978, č. 1, s. 82–93.

⁵⁶ FÜGEDI, E.: Die Entstehung, s. 117 (Stoličný Belehrad pred r. 1275, Budín od r. 1287).

⁵⁷ MARSINA, R.: K vývoju miest, s. 340–341.

⁵⁸ GYÖRFFY, György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza...*, III. Budapest 1987, s. 167. Hlavný trh v regióne bol v Bátovciach ako *forum reginae* (je známy už od 11. storočia), ďalej autor predpokladá jestvovanie trhu zrejme aj v Bzovíku a v Banskej Štiavnici (predpokladané už od 12. storočia) a tiež v Krupine.

⁵⁹ ULÍČNÝ, Ferdinand: Trhy a mestá na Slovensku v 9.–12. storočí. In: SEDLÁK, Vincent (ed.): *Zborník príspevkov k slovenským dejinám : K životnému jubileu univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* Bratislava 1998, s. 56.

zástupca k organizovaniu trhov a kedy ich začali organizovať obyvatelia Krupiny, informácie nemáme. Je pravdepodobné, že po príchode hostí sa organizovanie trhov presunulo na nich a časť trhového poplatku si mohli ponechať a časť odovzdali samotnému kráľovi, pravdepodobnejšie však jeho zástupcovi – hontianskemu a neskôr zvolenskému županovi. Neskôr sa spôsob realizácie trhov a vyberania poplatkov v privilégiách z roku 1244 neuvádza, čo naznačuje, že táto otázka bola vyriešená.

Cirkvi – teda miestnemu farárovi (farnosti) – hostia odovzdávali desiatok alebo určitý poplatok, a to aj v naturáliách tzv. nemeckým spôsobom; časť príjmov odovzdávali hontianskemu arcidiakonovi. Arcidiakon ako zástupca arcibiskupa mal v právomoci inštalovanie farárov, ich vizitovanie a obmedzenú súdnu právomoc. K jeho príjmom patrilo aj tzv. katedratikum, teda časť príjmov odvádzaná farárom.⁶⁰ Komunita hostí tiež získala privilégium takzvaného slobodného desiatku.⁶¹ Snahou krupinských mešťanov bolo zrejme vymanenie sa spod právomoci hontianskeho arcidiakona, podobne ako to bolo v prípade iných mestských fár, a to zrejme už v procese získavania prvých privilégií. Od právomoci arcidiakona bol miestny farár oslobodený a bol priamo podriadený ostrihomskému arcibiskupovi. Krupinská farnosť patrila v rámci Uhorska medzi exemptné fary,⁶² čo dokumentujú mladšie doklady zo 14. až 16. storočia. Podrobnejšie sú privilégiá v cirkevnej oblasti vymenované v listine Partizánskej Lupče z roku 1263, ktoré sa odvolávajú na práva Krupiny a Banskej Štiavnice. V časti práva na slobodný desiatok a exempcie spod právomoci arcidiakona sa zhodujú s krupinskými privilégiami. Je tam tiež uvedené právo zriadiť farský kostol a za každých 50 usadlostí platba jednej hrivny jemného striebra arcibiskupovi, ktoré v krupinskom privilégiu chýbajú. No je možné ich predpokladať. Príčinou absencie zmienky o tejto skutočnosti mohlo byť to, že kostol pred ich spisomnením už stál a prax platiť arcibiskupovi bola zaužívaná už dlhšiu dobu – niekoľko (možno i desiatok) rokov. Podobné privilégiá (slobodná voľba vlastného farára, exempcia spod právomoci arcidiakona, slobodný desiatok) boli realizované tiež v ďalších mestách Uhorska.⁶³ Privilégium voľby vlastného farára (spoločne s voľbou vlastného predstaviteľa – richtára) patrilo zrejme k tým najstarším privilégiám hostí v Uhorsku.⁶⁴

Keďže sa krupinskí hostia dostali na kráľovskú pôdu, k prvým privilégiám patrila iste právna ochrana pred okolitými feudálmi. V novej lokalite museli počítať s existenciou

⁶⁰ MAREK, Miloš: Vicearcidiakoni a ich pôsobenie v administratívnej štruktúre katolíckej cirkvi na stredovekom Slovensku. In: DUCHOŇOVÁ, Diana – RÁBIK, Vladimír (eds.): *Prudentissimae dominae nobis honorandae: K životnému jubileu profesorky Márie Kohútovej*. Trnava 2015, s. 79–80.

⁶¹ RÁBIK, Vladimír – FRIDRICHOVÁ, Darina: Patronátne právo mestských sídlisk na Slovensku v stredoveku a mestská societa. In: ŠTEFÁNIK, Martin a kol.: *Stredoveké mesto a jeho obyvatelia*. Bratislava 2017, s. 97–98 a prehľadná tabuľa dosiahnutých privilégií v cirkevnej oblasti podľa privilégií na s. 108–111.

⁶² PÉTERFFY, Carolus: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata... Posonii 1742*, s. 268–269. Z blízkych lokalít medzi exemptné farnosti s exemptnými farármi (Nomina Plebanorum Exemptorum) patrili Babiná, Banská Belá, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Dobrá Niva, Domaniky, Pliešovce, Poniky, Svätý Anton a Zvolen. Časť príjmov farnosti išla zrejme už v najstarších časoch aj ostrihomskému arcibiskupovi. O tom pojednáva FÜGEDI, Erik: *Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei*. In: KNEZSA, István (ed.): *Studia slavica Academiae scientiarum Hungaricae*, 5, Fasc. 3–4. Budapest 1959, s. 365.

⁶³ FÜGEDI, E.: A Középkori magyar városprivilegiumok, s. 74–77.

⁶⁴ Voľba richtára a farára boli špecifickým prvkom a právom hostí v Uhorsku i v rámci východoeurópskeho vývoja nemeckého osídlenia. KUBINYI, A.: Zur Frage, s. 534, 538. Autor upozorňuje na to, že po prvýkrát sa toto právo vyskytuje v privilégiu pre sedmohradských Sasov z roku 1224. Autor tiež upozorňuje odvolávajúc sa na Fügediho, že slobodná voľba richtára a farára boli najstaršie práva hostí zo Stoličného Belehradu z 12. storočia, známe z privilégiá z roku 1237.

a vplyvom susedných zemepánov, ktorými boli Hunt-Poznanovci (majitelia susedných dedín Žibritova, Svätého Antona, Krnišova a i.). K ďalším významným susedom patrili premonštrátsky kláštor v susednej obci Bzovík, ktorý rovnako založili členovia rodu Hunt-Poznanovcov.⁶⁵ Od ich vplyvu ich musela chrániť kráľovská vôľa na tomto území, reprezentovaná dvomi zástupcami kráľa – hontianskym a zvolenským županom, pretože Krupina bola na hraniciach oboch komitátov. Zvolenský župan bol bližšie než hontiansky a mal menej dôvodov obťažovať Krupinu. Hontianskymi županmi boli totiž často členovia rodu Hunt-Poznanovcov,⁶⁶ ktorí vlastnili okolité majetky. Členovia ich rodu (aspoň podľa zachovaných písomných dokladov) viackrát ohrozovali Krupinu a snažili sa ju získať pre seba. Proti tomuto mocnému rodu vystupovali spoločne krupinskí a banskoštiavnickí mešťania v spore o hranice ich majetkov už v roku 1266⁶⁷ a Krupinčania žiadali a získali proti ich nárokom písomnú ochranu uhorského kráľa aj v roku 1278.⁶⁸ Emancipačný proces hostí od regionálnych veľmožov a aj od kráľovho zástupcu (župana), prebiehal postupne. V tejto súvislosti sa s emancipačným ustanovením stretávame aj v obnovenom privilégii z roku 1244, v ktorom sa uvádza, že Krupina sa vyníma z právomoci zvolenského župana, čím sa posilnilo samosprávne postavenie hostí z Krupiny i v súdnej oblasti.⁶⁹ Toto ustanovenie možno predpokladať už v prvej listine pred vpádom Mongolov.

Rovnako dôležité bolo takisto ďalšie ustanovenie týkajúce sa samosprávnych funkcií. Komunita hostí mala zrejme právo voliť si svojho predstaviteľa, richtára, ktorý je v mladšom privilégii z roku 1244 nazvaný ako sudca (*iudex*). Toto ustanovenie je nepochybne jedno z najdôležitejších, preto sa vyskytuje aj v iných lokalitách s nižším právnym statusom (u komunit zriadených na nekráľovskej pôde – na pôde cirkevnej vrchnosti), dokonca v blízkosti Krupiny – označené ako slobodné dediny. V Sebechleboch (v tom čase patrila Ostrihomskej kapitule), kde žili Nemci (*Saxones*, *Teothonici*), Maďari alebo (aj) Slováci (*Hungari sive Sclavi*), kráľ Ondrej II. v roku 1233 udelil nemeckým hostom právo na slobodnú voľbu richtára, ktorý mal právo na desiatky a dary.⁷⁰ Právo voliť si vlastného predstaviteľa – richtára a sudcu sú základným právom, ktoré odrážajú privilégia ostatných slobodných komunit v Uhorsku. Okrem samotnej voľby je dôležitá súdna právomoc, ktorá bola obmedzená možnosťou odvolať sa k vyššej inštancii. Vo väčšine privilégií

⁶⁵ MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, I. Bratislava 1971, s. 70–72, č. 74. Zakladajúca listina Bzovického kláštora s uvedenými majetkami. K problematike vzniku kláštora novšie i s citovaním staršej literatúry a archívnych zdrojov: ŽAŽOVÁ, Henrieta: *Stredoveké premonštrátske kláštory v slovenskej časti Ostrihomskeho arcibiskupstva (Monasterologia slovacica I)*. Trnava 2017, s. 44–96.

⁶⁶ MEDGYESI SOMOGYI, Zsigmond: *Magyarország főispánjainak története 1000–1903*. Budapest 1902, s. 95.

⁶⁷ WENZEL, G.: *Árpádkori újokmánytár* 8, s. 151–153, č. 106.

⁶⁸ MV SR, ŠA BB AZV, fond MK I., sign: IA 4, ič. 14, šk. 2, listina uhorského kráľa Ladislava IV. z 8. mája 1278 vydaná v Temešvári.

⁶⁹ MARSINA, R.: *Codex diplomaticus II.*, s. 113–114, č. 168.

⁷⁰ TÝŽ: *Codex diplomaticus I.*, s. 282, č. 395 (r. 1232, Saxones); TÝŽ: *Codex diplomaticus II.*, s. 304–305, č. 417 (r. 1233, Teothonici, Hungari, Sclavi). Richtár mal vyšetrovať a súdiť všetky ich záležitosti, okrem ťažkých, ktoré mali súdiť v prítomnosti prepošta alebo nejakého iného zástupcu Ostrihomskej kapituly. Tieto práva im boli ešte rozšírené o niečo neskôr – v roku 1288 vyňal Ladislav IV. dedinu Sebechleby spod súdnej právomoci župana a so zdôraznením skutočnosti, že miestnych obyvateľov aj v trestných veciach mohol súdiť iba miestny richtár (podobne ako v iných slobodných dedinách) a narušitelia tohto práva mali byť sankcionovaní na základe svedectva richtára a 4 prisázných. V roku 1338 získali Sebechleby právo chytať a trestať zločincov, teda mohli postupovať v ťažkých – trestných veciach. O tom napr. SOKOLOVSKÝ, Leon: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava 2002, s. 163. O tom aj: OSLANSKÝ, František: Sídlna ostrihomska kapitula a stredoveké Slovensko. In: *Historické štúdie*, 34. Bratislava 1993, s. 40.

udelených komunitám hostí po roku 1230 sa uvádza i možnosť odvolať sa k panovníkovi alebo k ním vymenovanému sudcovi.⁷¹ Preto možno predpokladať, že takéto práva mali aj krupinskí hostia v tomto čase a možno aj skôr. Takýto samosprávny prvok dokladá aj údaj z blízkej slobodnej dediny dvoch národnostne rozdielných komunit Zabrod a Nemce (dnes Hontianske Nemce) a je doložený v roku 1256. V tomto roku sú tam doložení aj hostia kráľa (*hospitum [...] regis [...] de Zabrod*).⁷²

Okrem richtára sú už v najstarších prameňoch (1244) spomínaní dvanásť významnejší muži, ktorí majú riešiť závažné spory (veci), aby sa vyhli súbojom. To znamená, že privilegium z roku 1244 a zrejme aj jeho staršia redakcie (asi z r. 1238 – alebo z obdobia pred marca 1241) zaznamenali staršiu prax, ktorá v mladšom období ustala a navyše bola priamo kráľom zakázaná! Je zároveň možné predpokladať, že táto zmienka o dvanástich významných mužoch tvorila právny základ pre skupinu tzv. prísazných, z ktorých sa vyvinula mestská rada. Oni pomáhali richtárovi spravovať komunitu hostí.⁷³

Je zrejme, že pred nemeckým richtárom a staršími bolo možné svedčiť iba v nemeckom jazyku, pretože slovenskému jazyku nerozumeli a riadili sa nemeckými právnymi zvyklosťami (nemeckým jazykom vyjadrené nemecké právo).⁷⁴ Ustanovenie v mladšom privilegii z roku 1244 hovorí, že svedectvo Uhrov (v prípade Krupiny zrejme slovenských a asi aj maďarských obyvateľov) neplatí, je platné len spolu so svedectvom Nemcov, čo môže byť jeden zo starších reliktov právneho systému ešte pred mongolského vpádu.⁷⁵ Môže to naznačovať aj právnu ochranu hostí počas ich obchodných ciest v rámci Uhorska i tam, kde sa obchodníci v rôznych lokalitách Uhorska riadili iným právnym systémom.

Na to, aby obyvatelia mesta boli považovaní za plnohodnotných členov stredovekej kresťanskej spoločnosti, museli mať kňaza, ktorý by im krstil deti, sobášil ich a pochoval ich zomretých členov. Keďže v tom čase nebola bežná znalosť písma, potrebovali farára, ktorému by dôverovali. Je však otázne, či mali právo si voliť svojho vlastného, alebo im ho ustanovoval ostrihomský arcibiskup. V privilegii z roku 1244 je jeho voľba daná na prvé miesto, a to pre jeho kľúčové postavenie a funkcie. Aj komunita nemeckých hostí zo Sebechlieb Ostrihomskej kapitule priznala právo voľby svojho vlastného (nemeck-

⁷¹ FÜGEDI, E: A középkori magyar városprivilegiumok, s. 59–72 (na s. 64 možnosť odvolať sa na súd kráľa alebo jeho sudcu).

⁷² Ich postavenie neskôr kleslo – z kráľovských hostí sa stali hostia patriaci cirkevnej vrchnosti. Boli tiež vyňatí spod právomoci zvolenského (nie hontianskeho!) župana, podobne ako aj Krupina. Postavenie Nemiec a Slovincov (dnes súčasť jednej obce Hontianske Nemce) sa zmenilo, keď ich v roku 1286 daroval Ladislav IV. vesprém-skemu prepoštovi a Ondrej II. roku 1291 Ostrihomskej kapitule. Aj richtár H. Nemiec mal v právomoci iba menšie priestupky, trestné záležitosti mala riešiť zemepanská vrchnosť. O tom: SOKOLOVSKÝ, L.: Správa stredovekej dediny, s. 163.

⁷³ Rozhodovanie o dôležitých (nielen o trestných) veciach sa dialo pravdepodobne na posvätnéj pôde, na cintoríne (starobylý zvyk je doložený až v mladších prameňoch z 15. storočia) v blízkosti sakrálnej stavby farského kostola, a to za účasti mestskej komunity – všetkých dospelých plnoprávných mužov (*tota communitas*). MV SR, ŠA BB AZv, fond MK II., úradné knihy, ič. 812, šk. 41, Zápisy o veciach prerokovaných pred orgánmi mesta 1487–1640, s. 8, záznam č. 5 (pôvodné číslovanie): „totiusq(ue) Communitatis in Cimiteris Ecclesiae Parrochialis...“ k roku 1490. O tom aj: RAGAC, Radoslav: Krupinský štatút z roku 1490 o predaji vína ako prameň k počiatkom našich miest. In: RÁBIK, Vladimír (ed.): *Studia Historica Tyrnaviensia*, 13. Trnava 2011, s. 181.

⁷⁴ Podrobnejšie CHLEBKO, Peter: Krupinské právo v stredoveku. *Acta historica Neosoliensia* 21, 2018, vol. 1, s. 7–8.

⁷⁵ Nepriamo z toho možno vyvodíť to, že tu bol predtým zvyk v sporoch svedčiť a riadiť sa svojim vlastným (zvykovým?) právom domáceho slovenského (a maďarského) obyvateľstva, ktoré nebolo kompatibilné s právom nemeckých hostí.

kého) farára (1233).⁷⁶ Na prvom mieste v zozname privilégií je voľba farára v privilegiách pre privilegované komunity hostí v Trnave (1238),⁷⁷ a tiež v blízkom Zvolene (1243),⁷⁸ Dobrej Nive a Babinej (1254),⁷⁹ teda aj vo formujúcich sa mestských komunitách hostí v blízkosti Krupiny. Patronátne právo komunity hostí je pred i po mongolskom vpáde dokumentované v privilegiách komunit Uhorska a ďalších európskych krajín.⁸⁰ Komunity hostí sa stávali patrónmi miestnych farností s volebnými, kontrolnými i hospodárskymi právomocami a povinnosťami, čo upravovali cirkevné a svetské právo.⁸¹ Na začiatku zrejme prevzali patronát nad starším Kostolom svätého Petra, no na to nemáme žiadne písomné doklady.⁸²

Na to, aby mohla komunita hospodársky fungovať, museli mať jej členovia právo obhospodarovať pôdu, museli mať právo kľčovať les a ťažiť drevo a kameň – pre obživu, pre rozširovanie poľností, pre stavbu domov a sakrálnych stavieb a pre zabezpečenie fungovania kostola a farnosti.⁸³ Bez toho nebolo možné fungovať v žiadnej komunite, ani v komunite hostí. Hoci sú doklady na pestovanie viniča hroznorodého až z roku 1370 (dohoda o využívaní vrchu Plosberg na území majetkov susedného kláštora v Bzoviku),⁸⁴ možno predpokladať, že Krupinčania sa snažili využiť vhodné klimatické a pedologické pomery a využívali (a aj zakladali a rozširovali) vinice už v 13. storočí, z ktorých vyprodukované víno využívali na liturgické účely. Víno bola i atraktívna obchodná komodita. Tým sa zvyšovala produktivita a zabezpečovalo peňažné hospodárstvo.⁸⁵

Obchod bol jedným z najdôležitejších ekonomických faktorov, ktoré podporovali rozvoj uhorských miest. Ustanovenia od oslobodenia z ciel a poplatkov sa objavujú aj v listinách hostí z Uhorska, podľa ktorých obchodovali s poľnohospodárskymi produkt-

⁷⁶ MARSINA, R.: Codex diplomaticus I., s. 305, č. 417 a s. 308, č. 422.

⁷⁷ TÝŽ: Codex diplomaticus II., s. 30–31, č. 44.

⁷⁸ Tamže, s. 93–94, č. 139.

⁷⁹ Tamže, s. 313–314, č. 450.

⁸⁰ KURZE, Dietrich: *Pfarrerwahlen im Mittelalter : Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens*. Köln – Graz 1966, s. 451–460 (Uhorsko, najmä s. 453–458); FEINE, Hans Erich: *Kirchliche Rechtsgeschichte (Die Katholische Kirche)*. Köln – Graz 1964, s. 414–417. Prehľadne: ŠOTNÍK, Stanislav: Farská organizácia v stredoveku vo svetle základných mestských privilégií. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského-Historica*, 45. Bratislava 2002, s. 197–199. O voľbe farárov mestskými komunitami v mestských privilegiách GÁRDONYI, Albert: Városi plebániák kiváltságos állása a középkorban. In: *Emlékkönyv Károly Árpád születésére nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933 október 7.* Budapest 1933, s. 163–182.

⁸¹ ŠOTNÍK, Stanislav: Hospodárske a majetkovoprávne vzťahy pri správe fár na Slovensku do polovice 14. storočia. *Slovenská archivistika* 36, 2001, č. 1, s. 41–57.

⁸² Je pravdepodobné, že Sasi po príchode do Krupiny zrejme nevyhnutne využívali starší Kostol sv. Petra s kniazom, ktorý ešte skôr hospodársky zabezpečovali (asi najmä) tunajší slovenskí obyvatelia. K tomu však nemáme žiadne písomné doklady.

⁸³ Povinnosť platiť cirkevný desiatok patrí k najstarším povinnostiam farníkov, ktorý sa v Uhorsku odvodzuje od nariadení uhorského kráľa Štefana I. O tom najmä: KUŠÍK, Michal: Cirkevný desiatok. *Historický časopis* 9, 1961, č. 3, s. 462.

⁸⁴ Moravský zemský archív, fond: Milotická vetva rodu Seilernovcov, sign II. 70, šk. 5. Novoveký odpis. Po prvýkrát túto listinu zo sekundárneho zdroja (podľa fotografie nesprávne prepisuje názov vrchu) uvádza: ZREBENÝ, A.: Z feudálnych dejín, s. 110. Listinu cituje aj BAKÁCS, István: *Hont vármegye Mohács előtt.* Budapest 1971, s. 62.

⁸⁵ Šíriteľom vinohradníckej kultúry bol ešte niekoľko desaťročí skôr pred kreovaním komunity hostí v Krupine nepochybne premonštrátsky (možno najskôr benediktínsky) kláštor v susednom Bzoviku, doložený k roku 1135. MARSINA, R.: Codex diplomaticus I, s. 70–72, č. 74; ŽÁŽOVÁ, H. Stredoveké premonštrátske kláštory, s. 44–49, 55.

mi a remeselnými výrobkami.⁸⁶ Aby Krupinčania boli schopní primerane rýchlo postaviť takú veľkú baziliku⁸⁷ a aby hospodársky prosperovali (na čo máme iba nepriame doklady), musíme predpokladať aj právo obchodovať v rámci regiónu alebo aj v rámci celého Uhorska.⁸⁸ Dôkaz o regionálnom obchode sa nachádza až v mladšom privilegii z roku 1244, ale nepriamo už v listine z roku 1238. V nej panovník, prostredníctvom svojho zástupcu kňaza Jána, potvrdzuje dohodu medzi prepoštom kláštora v Bzovíku a Samsi z Krupiny (spor o mýto /alebo poplatok za/ zeme Briáč: *tributo terre Bracku*) v tom znení, že títo obyvatelia môžu využívať zem Briáč za stanovený poplatok dvadsať mariek striebra s povinnosťou pohostiť opáta a mníchov.⁸⁹ Ak pripustíme výklad slova *tributum*⁹⁰ ako mýto,⁹¹ znamenalo by to, že Krupinčania sa už pred rokom 1238 usilovali využívať – a reálne využívali obchodné cesty i túto mýtnu stanicu.⁹² Ak pripustíme, že slovo *tributum* je poplatok za užívanie zeme, potom vyššia úvaha vzťahujúca sa na mýtnu stanicu na Briáči podľa listiny z roku 1238 padá, no obchod mimo Krupiny dokladá už listina z roku 1244. Listina tiež dokladá prax používania mincí ako všeobecného prostriedku výmeny, ale aj starobylý spôsob náhrady – platbu naturáliami. Zem Briáč je podľa listiny z roku 1244 prisľúbená kráľom, a to kúpou alebo výmenou. Táto zem bola v hľadáči Krupinčanov už od dávna, preto bola aj predmetom sporu, čo je dokumentované nielen listinami z rokov 1238, 1244, ale aj dokumentmi z nasledujúcich storočí.⁹³ Zem Briáč bola dôležitá pre ich obchodné a hospodárske aktivity v bližšom i vzdialenejšom období a právny nárok doložený písomne v najstarších listinách sa líši. Formulácia z roku 1244 (zem Briáč darovaná výmenou alebo kúpou od kláštora v Bzovíku) je rozdielna oproti staršej z roku 1238, v ktorej ide výlučne o poplatok za mýto alebo o nájom za jej užívanie.

Hospodársku prosperitu komunity hostí mohli poškodzovať niektoré skutočnosti, napríklad aj to, že zástupca kráľa – zvolenský župan (*comes*) v čase prechodu cez Krupinu požadoval od obyvateľov pohostenie (*descenzus*); samozrejme týkalo sa to aj jeho sprievodu, koní a pod. V priebehu roka mohol cez Krupinu prechádzať niekoľkokrát (v záležitosti výberu daní, kvôli politickým alebo vojenským dôvodom, kvôli potrebe súdiť

⁸⁶ FÜGEDI, E.: Die Entstehung, s. 117 (príklady z oslobodení cla za tovary a poľnohospodárske produkty mesta Budín).

⁸⁷ Bazilika má dĺžku 30 m (vnútorné rozmery lodí s podvežím) a široká je 17 m. LUKÁČ, M.: Krupina monografia mesta, s. 200.

⁸⁸ To umožnilo nadväzovať kontakty s ďalšími mestskými komunitami Uhorska. Písomné pramene dokladajú aj existenciu veľkej cesty (via magna) už k roku 1135. Tá spájala lokality v okolí Krupiny a viedla severojužným smerom (Budín alebo Ostrihom – Šahy – Krupina – Zvolen etc.) s početnými odbočkami (napríklad na Banskú Štiavnicu). Prvýkrát je doložená v tzv. bzovíckej listine. MARSINA, R.: Codex diplomaticus I, s. 71, č. 74.

⁸⁹ TÝŽ: Codex diplomaticus II., s. 31–32, č. 45. Marsina ďalej pri poznámkach k tejto listine uvádza, že v zadnej časti listiny bolo v 15. storočí napísané, že sa platí 28 zlatých florénov (*Littere super Brezecz Corponensibus in fewdum laxatum[?] pro florenis XXVIII in auro*).

⁹⁰ Pojem *tributum* je možné vyložiť i ako mýto i ako nájom za zem. Viaceré príklady uvádzajú BARTAL, Antonius: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae 1900, s. 674, a tiež MAREK, Miloš: *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku : (Glossarium mediae et infimae Latinitatis slovaciae)*. Trnava 2020, s. 1241.

⁹¹ Pojem *tributum* ako mýto, ktoré mali platiť obchodníci, a ktoré je uvedené už v najstarších uhorských zákoníkoch, uvádza: FÜGEDI, E.: A közepekori magyar városprivilegiumok, s. 36.

⁹² K významu mýta, mýtné stаницe sa prikláňajú ďalší historici. Podrobnejšie pozri ŽAŽOVÁ, H.: Stredoveké premonštrátske kláštory, s. 54.

⁹³ LUKÁČ, M. a kol.: Krupina – monografia mesta, 2014, s. 28. Podrobne o vývoji sporu: ŽAŽOVÁ, Henrieta: Svätá stolica a premonštráti na Slovensku (Bzovické, šahanské a turčianske prepošstvo). In: DOBROTKOVÁ, Marta – KOHÚTOVÁ, Mária (eds.): *Slovensko a Svätá stolica*. Trnava 2008, s. 122–125.

spory). V mladšom privilegii z roku 1244 sa vyskytuje formulácia, že za takéto pohostenie musí župan obyvateľom Krupiny zaplatiť. Nemožno vylúčiť, že takéto ustanovenie bolo už v stratenom privilegii spred roku 1241 a následne sa premietlo i do obnoveného privilegia. Kráľ týmto privilegiom podporil potenciálny rozvoj mesta a jeho obyvateľov.⁹⁴

Platí tiež, že prosperita komunity závisela aj od schopnosti hostí ochrániť svoj majetok i životy. Početnosť obyvateľov a ich hospodárska sila, ktorú predpokladáme aj podľa veľkosti nemeckého (druhého krupinského) kostola, to zrejme dovoľovala. Vojenská povinnosť voči panovníkovi je uvedená v privilegii Dobrej Nivy a Babinej z roku 1254, ktorých obyvateľia mali slúžiť v kráľovom vojsku v jednom šiku s obyvateľmi Krupiny.⁹⁵

Všetky tieto zvyklosti, práva, nároky a praktické potreby zrejme vyústili do formulovania prvých spísomnených privilegií, ktoré hostom z Krupiny udelil Belo IV., a to zrejme na ich žiadosť v čase jeho prítomnosti v Krupine. Je možné, že boli vydané aj na inom mieste, napríklad vo Zvolene, kam niekoľkokrát Belo IV. prišiel ešte pred rokom 1241.⁹⁶ Dokonca je možné, že boli udelené pri Krupine (*datum apud Curpuna*) ako tie v roku 1244.

Jednotlivé body privilegia, ktoré Belo IV. udelil pravdepodobne medzi rokmi 1237–1238 až marcom 1241 (vrátane) mohli byť nasledovné:

1. Slobodná voľba farára, ktorého bude akceptovať aj ostrihomský arcibiskup (v obnovenom privilegii z roku 1244 sa arcibiskup neuvádza, ale je tam doplnené to, že im nik nemá nútiť takého kňaza, ktorého sami nechcú, aby nikomu nevznikla škoda);
2. Slobodná voľba richtára (*iudex*), ktorého budú voliť Krupinčania každý rok, s ktorým bude súhlasiť aj kráľ;
3. Obyvatelia budú podliehať len samotnému kráľovi a sú vyňatí spod právomoci hontianskeho resp. zvolenského župana (v listine z roku 1244 je uvedený zvolenský župan);
4. Krupinskí obyvatelia môžu obchodovať v rámci Hontianskeho a veľkého Zvolenského komitátu (prípadne v rámci celého Uhorska ako je to uvedené v listine z roku 1244) a nemusia platiť (kráľovské) mýto;
5. V zložitých veciach sa zakazuje súboj a rozhoduje prísaha dvanástich významných ľudí;
6. Krupinskí obyvatelia môžu slobode využívať pôdu, kľčovať les, lámať kameň a stavať si obydlia;
7. Obyvatelia Krupiny sú oslobodení od povinnosti zadarmo pohostiť zvolenského župana (alebo ani jeho sudcu – ako je to uvedené v listine z r. 1244), ktorý za pohostenie musí zaplatiť a nesmie sa u nich bez ich súhlasu ubytovať (iba s ich súhlasom);
8. Pred súdom je platné iba svedectvo Nemcov (nemecké právne zvyklosti), nie domácich Uhrov (nie domáce zvykové právo Slovákov alebo aj právo Maďarov?)

⁹⁴ FÜGEDI, E.: A középkori magyar városprivilegiumok, s. 54, 99. Takéto ustanovenie je známe pre rôzne (i neplnoprávne) komunity v Uhorsku. Napríklad aj pre neplnoprávných kráľovských vinárov z Rábu, ktorých v roku 1240 Belo IV. zvýhodnil, pričom obmedzil práva župana na descensus. Napriek ich zvýhodneniu v tejto oblasti sa rábski vinitori nedostali na úroveň iných slobodných hostí Uhorska. KUBINYI, A.: Zur Frage, s. 561–562.

⁹⁵ MARSINA, R.: Codex diplomaticus II, s. 314, č. 450. V listine pre krupinských hostí z roku 1244 sa hovorí o účasti vo vojsku kráľa v tom zmysle, že Krupinčania tak majú urobiť podľa svojich možností.

⁹⁶ TÝŽ: Dejiny Krupiny, s. 27.

- alebo svedectvo, pri ktorom sú okrem Uhrov (Slovákov či aj Maďarov) ako svedkovia aj Sasi (Nemci);
9. Krupinskí hostia majú právo nakladať s uprázdnenými domami v meste po zomretých Krupinčanoch (ak sa dedičia po trojnásobnom vyzvaní neprihlásia);
 10. Povinnosť slúžiť v kráľovskom vojsku (podľa svojich možností ako je to uvedené v listine z r. 1244);
 11. Krupinskí obyvatelia môžu využívať mýtnu stanicu(?) alebo i zem Briáč za primeranú náhradu (neskôr pravdepodobne s ohľadom na toto ustanovenie či potrebu[?] bola spísaná a dodnes zachovaná dohoda z r. 1238, potvrdená kráľovskou pečaťou).⁹⁷

V prvom písanom privilegii hostia ešte nezískali právo nad susednou a hraničiacou zemou Pomag. Tú spod právomoci Hontianskeho hradu získali až po vpáde Mongolov, možno ako náhradu a podporu od kráľa pri svojej obnove, čo sa prejavilo i v texte listiny z roku 1244.

Je tiež potrebné predpokladať, že tu jestvovali ďalšie privilegia,⁹⁸ respektíve pevne určené pravidlá, ktoré neboli spísomnené, pretože boli považované za samozrejmé. Napríklad určená povinnosť platiť cirkevný desiatok (od každých 50 usadlostí jedna hrivna), na ktorý sa odvolávajú mladšie privilegia Nemeckej (dnes Partizánskej) Lupče z roku 1263, podobne ako ich platili hostia z Krupiny a Banskej Štiavnice. Farárovi sa platil desiatok ako desiata časť úrody, ktorá sa podľa starého nemeckého zvyku nechávala na poli.⁹⁹

Záver

Nemeckí hostia prišli do Krupiny pravdepodobne v súvislosti s osídlením Banskej Štiavnice a jej okolia v závere 12. alebo na samom začiatku 13. storočia. Pravdepodobne to boli hostia zo Saska, na čo poukazujú pramene nielen pred rokom 1241, no nemožno vylúčiť ich príchod i z iných nemeckých krajín, čo sa napokon odráža v prameňoch až po mongolskom vpáde. Doplnili tak pôvodné slovenské osídlenie, ale vzhľadom na ich privilegia aj mestotvorný potenciál, na kvalitatívne vyššej úrovni vytvárali a spravovali novo sa formujúcu mestskú komunitu, čo sa realizovalo i prostredníctvom písomne udelených privilegii.

⁹⁷ Podrobné porovnanie jednotlivých bodov privilegii miest na Slovensku (vrátane Krupiny) a sčasti i v ostatných lokalitách Uhorka pred vpádom Mongolov i po ňom uverejnil TÝŽ: K vývoju miest, s. 341–351 (privilegia vydané do 13. storočia).

⁹⁸ V staršej literatúre sa uvádza, že Krupina sa začala vyvíjať ako banické mesto TÝŽ: K vývoju miest, s. 344; TÝŽ: Dejiny Krupiny, s. 26; LABUDA, J.: K problematike osídlenia banských miest na Slovensku. *Historický časopis* 38, 1990, č. 3, s. 393. Autor uvádza, že Krupina mala po celé 13. storočie banický charakter. Písomné pramene k tomu k dispozícii nemáme. Na to existuje jeden praktický dôvod. Ak by sa v samotnej Krupine predpokladala možnosť ťažby drahých kovov, bolo by sa zrejme ustanovenie o práve ťažiť drahé kovy objavilo v prvom privilegii a s ohľadom na požiadavky hostí by sa takéto ustanovenie určite objavilo aj v neskorších konfirmáciách. Je však možné, že hoci takéto ustanovenie bolo vydané ústne či aj v prvom privilegii, do konfirmácie privilegia z roku 1244 sa jednoducho nedostalo, pretože to nebolo potrebné. V katastri Krupiny sa totiž žiadne drahé kovy nenašli, čo je dôsledok geologického vývoja. Kataster Krupiny tvoria najmä tufty a tufty, ktoré – ako je známe – neobsahujú rudonosné žily. LUKÁČ, M. a kol.: Krupina – monografia mesta, 2014, s. 29.

⁹⁹ Na rovnakom mieste sa uvádza to, že farnosti (farári) boli vyňatí spod právomoci arcidiakona a boli priamo podriadení arcibiskupovi. LUKÁČ, M.: Krupina – monografia mesta, 2014, s. 132, pozn. č. 1 na s. 239 (tam aj ďalšia literatúra); MARSINA, R.: K vývoju miest, s. 348; ŠOTNÍK, S.: Farská organizácia, s. 198.

Je potrebné poznamenať, že najstaršie zachované privilegium z roku 1244 je zrejme až tretie v poradí v rámci kráľovskej obce (dediny) nemeckých hostí. Prvé privilegia hostí udelené (odsúhlasené) zrejme iba ústne po ich príchode sa zrejme týkali voľby vlastného farára, richtára a základných hospodárskych záležitostí, ktoré zabezpečovali základné fungovanie komunity. Možno uvažovať napríklad o oslobodení od mýt za tovar alebo možno aj oslobodenia od descensu župana, ktoré pozorujeme tiež v iných lokalitách centrálného Uhorska či Sedmohradska medzi rokmi 1201 – pred rokom 1237. Tie sa stali základným rámcom, ktorý sa neskôr dopĺňal vlastnou právnou praxou alebo aj rozhodnutiami panovníka. Tieto privilegia boli takto rozšírené a spísané do podoby prvých listinne realizovaných privilegií udelených Belom IV. pravdepodobne v roku 1237 alebo 1238, ktoré sa stratili počas vpádu Mongolov. Tieto privilegia boli napokon po mongolskom vpáde 15. decembra 1244 Belom IV. obnovené a iba tie sa zachovali v originálnom vyhotovení dodnes. Oproti prvým privilegiám zrejme ich konfirmované práva neboli príliš odlišné, čo dokladajú aj iné podobné privilegia hostí napríklad z Trnavy či iných miest na Slovensku či v Uhorsku. Výraznejšia zmena nastala zrejme iba v získaní dediny Pomag a užšieho pripútania zeme Briač.

To, že Krupinčania získali komplexné privilegia podobne ako hostia a obyvatelia v iných významných mestách Uhorska (i Slovenska), bolo podmienené viacerými faktormi. Nielen hospodárskou prosperitou, ale hlavne tým, že Krupina ležala na kráľovskej pôde a jej obyvatelia dokázali svoje postavenie udržať od verbálneho udelenia práv až do času získania prvých písomných privilegií, a napokon aj do ich obnovenia a ďalších obnovení v nezmenenej (alebo takmer nezmenenej) podobe. Tento čas trval najmenej počas jednej až dvoch generácií.

Podľa písomných prameňov sa ukazuje, že plnoprávna komunita hostí v Krupine bola tvorená najmä nemeckým živlom. Na druhej strane nielen slovenská, ale aj maďarská historiografia uvádza, že od prelomu 12. a 13. storočia sa právo hostí viazalo nielen na Latinov, Nemcov (Sasov) či iných (Arméni), ale aj na uhorských obyvateľov maďarského a slovanského pôvodu.¹⁰⁰ Známe výsledky výskumov nemeckých i slovenských historikov identifikovali predkolonizačné slovanské trhové osady, ktoré predchádzali vzniku miest, hoci ich kontinuita nebola vždy preukázaná.¹⁰¹ V budúcnosti bude preto potrebné zamerať sa na riešenie ďalších otázok spojených aj s právnym vývinom slovenskej komunity obyvateľov Krupiny pred príchodom nemeckých hostí, aj v súvislosti s vývojom a premenou pôvodných osád nemeckými komunitami hostí nielen v Honte, ale aj v rámci uhorského kráľovstva. V rámci ďalšieho výskumu bude potrebné reflektovať ešte hlbšie na dlhodobý a intenzívny výskum maďarských historikov. Vzhľadom na absenciu relevantných prameňov bude odpovedať na túto otázku náročná úloha.

¹⁰⁰ KUBINYI, A.: Zur Frage, s. 543, 566; FÜGEDI, E.: Die mittelalterliche, s. 507.

¹⁰¹ HALAGA, Ondrej Richard: Mestotvorný proces a stredná Európa. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica*, 15. Bratislava 1964, s. 97. Autor cituje štúdiu: LUDAT, Herbert: Frühformen der Städtewesens in Osteuropa. In: MAYER, Theodor (ed.): *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens : Reichenau-Vorträge*, IV: 1955–1956. Lindau – Konstanz 1958, s. 551.

Bibliografia

Archívne pramene

- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen, fond Mesto Krupina I. – listiny, listy a príbuzné písomnosti
 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen, fond Mesto Krupina II. – úradné knihy
 Moravský zemský archív, fond Rodinný archív Milotickej vetvy Seilernovcov

Tlačené pramene

- BAKÁCS, István: *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest 1971.
 ENDLICHER, Stephanus-Ladislaus: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Sangalli 1849.
 JUCK, Lubomír: *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350)*. Bratislava 1984.
 MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava 1971.
 MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava 1987.
 MARSINA, Richard a kol.: *V kráľovstve svätého Štefana: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III*. Bratislava 2002.
 PÉTERFFY, Carolus: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata...* Posonii 1742.
 SEDLÁK, Vincent: *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332–1337*. Trnava – Roma 2008.
 SZENTPÉTERY, Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Regesta regum stirpis Arpadinae critico-diplomatica)*, I: 1001–1270. Budapest 1923.
 WENZEL, Guszáv: *Árpádkori újkormánytár (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus)*, 8: 1261–1272. Pest 1870.

Iné zdroje

- KLUČKA, Michal: *Mesto Krupina I: Inventár listov, listín a príbuzných písomností 1238–1605 (1919)*. Krupina 1975.
 KLUČKA, Michal: *Mesto Krupina II: Inventár úradných kníh, 1: 1487–1918*. Krupina 1980.

Literatúra

- BREZOVÁKOVÁ, Blanka: Krupina. In: ŠTEFÁNIK, Michal – LUKAČKA, Ján a kol.: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 242–251.
 ČELKO, Michal: Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu. In: LICHNER, Marián a kol.: *Banská Štiavnica-svedectvo času*. Banská Bystrica 2002, s. 30–49.
 FEINE, Hans Erik: *Kirchliche Rechtsgeschichte (Die Katholische Kirche)*. Köln – Graz⁴1964.
 FÜGEDI, Erik: Die Entstehung des Städtewesens in Ungarn. In: *Alba Regia Annales Musei Stephani Regis X*, 1969, s. 101–118.
 FÜGEDI, Erik: Karpfen (Krupina). In BAUTIER, Robert-Henri – AUTY, Robert (eds.): *Lexikon des Mittelalters, V: Hiera-Mittel bis Lukanien*. München 1991.
 FÜGEDI, Erik: Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. In: KNIEZSA, István (ed.): *Studia slavica Academiae scientiarum Hungaricae*, 5. Budapest 1959, s. 363–400.
 FÜGEDI, Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XIV. Budapest 1961, s. 17–78.
 FÜGEDI, Erik: Pour une analyse démographique de la Hongrie médiévale. *Annales* 24, 1969, č. 6, s. 1299–1337.
 FUKASOVÁ, Daniela: Libera villa. K otázke sociálno-právnej klasifikácie sídel na Slovensku v stredoveku. In: RÁBIK, Vladimír (ed.): *Studia Historica Tyrnaviensia*, 13. Trnava 2011, s. 30–52.
 GÁRDONYI, Albert: Városi plebániák kiváltságos állása a középkorban. In: *Emlékkönyv Károly Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933 október 7*. Budapest 1933, s. 163–182.
 GYÖRFFY, György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza...*, III. Budapest 1987.
 HALAGA, Ondrej Richard: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice 1992.
 HALAGA, Ondrej Richard: Mestotvorný proces a stredná Európa. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského-Historica*, 15. Bratislava 1964, s. 95–115.
 HANULIAK, Václav: K problematike počiatkov mesta Krupiny. In: GAJDOŠ, Milan (ed.): *Pohľady do minulosti Krupiny*. Zvolen – Krupina 1995, s. 13–22.
 CHLEBKO, Peter: Krupinské právo v stredoveku. *Acta historica Neosoliensia* 21, 2018, vol. 1, s. 4–25.
 KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998.
 KUBINYI, András: Zur Frage der deutschen Siedlungen im mitleren Teil des Königreichs Ungarn (1200–1541).

- In: SCHLESINGER, Walter (ed.): *Die deutsche Ostsiedlung als Problem des Mittelalters der europäischen Geschichte (Vorträge und Forschungen, Band XVIII)*. Sigmaringen 1975, s. 527–566.
- KUŠÍK, Michal: Cirkevný desiatok. *Historický časopis* 9, 1961, č. 3 (9), s. 462–467.
- KURZE, Dietrich: *Pfarrerwahlen im Mittelalter: Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens*. Köln – Graz 1966.
- LABUDA, Jozef: K problematike osídlenia banských miest na Slovensku. *Historický časopis* 38, 1990, č. 3, s. 391–397.
- LADÁNYI, Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung. In: *Annales Universitatis scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica*, 18. Budapest 1977, s. 3–43.
- LUKÁČKA, Ján: Predprivilegiálny vývin Zvolena. In: RAGAČOVÁ, Júlia – MALINIÁK, Pavol (eds.): *Zvolen 1243–2008: Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*. Zvolen 2008, s. 28–30.
- LUKÁČ, Miroslav: Kontakty Krupiny a Banskej Štiavnice – oltár Blahoslavennej Panny Márie v Krupine a jeho vzťah k oltáru Majstra MS z roku 1506 v Banskej Štiavnici. In LABUDA, Jozef – ČELKOVÁ, Mária (eds.): *Neskorogotický oltár Majstra MS z roku 1506 v Banskej Štiavnici: Zborník prednášok z medzinárodného seminára*. Banská Štiavnica 2003, s. 119–142.
- LUKÁČ, Miroslav a kol.: *Krupina – monografia mesta*. Banská Bystrica 2006, 2014.
- MAJTÁN, Milan: Ergebnisse des deutsch-slowakischen Kontaktes in der Mikrotoponymie der Stadt Krupina (früher dt. Karpfen). In: *Onomastica Slavogermanica*, 9. Leipzig 1974, s. 111–115.
- MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006.
- MAREK, Miloš: *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku: (Glossarium mediae et infimae Latinitatis Slovaciae)*. Trnava 2020.
- MAREK, Miloš: Vicearcidiakoni a ich pôsobenie v administratívnej štruktúre katolíckej cirkvi na stredovekom Slovensku. In: DUCHOVNOVÁ, Diana – RÁBIK, Vladimír (eds.): *Prudentissimae dominae nobis honorandae: K životnému jubileu profesorky Márie Kohútovej*. Trnava 2015, s. 78–105.
- MARSINA, Richard: Dejiny Krupiny do začiatku 16. storočia (stručný náčrt). In: GAJDOŠ, Milan (ed.): *Pohľady do minulosti Krupiny*. Zvolen – Krupina 1995, s. 23–34.
- MARSINA, Richard: Kedy sa začína XXI. storočie? *Príroda a spoločnosť* 13, 1964, č. 9, s. 44–45.
- MARSINA, Richard: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. *Historický časopis* 21, 1973, č. 3, s. 337–365.
- MARSINA, Richard: Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia. *Historický časopis* 26, 1978, č. 1, s. 77–95.
- MARSINA, Richard: Najstaršie mestské privilégium Banskej Štiavnice. *Slovenská archivistika* 11, 2005, č. 2, s. 39–49.
- MÁLYUSZ, Elemér: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. In: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 20, 1928, s. 356–407.
- MEDGYESI SOMOGYI, Zsigmond: *Magyarország föispánjainak története 1000–1903*. Budapest 1902.
- OSLANSKÝ, František: Sidelná ostrihomska kapitula a stredoveké Slovensko. In: *Historické štúdie*, 34. Bratislava 1993, s. 34–54.
- RAGAČ, Radoslav: Krupinský štatút z roku 1490 o predaji vína ako prameň k počiatkom našich miest. In RÁBIK, Vladimír (ed.): *Studia Historica Tyrnaviensia*, 13. Trnava 2011, s. 179–187.
- RÁBIK, Vladimír: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. *Historický časopis* 49, 2001, č. 1, s. 37–62.
- RÁBIK, Vladimír: Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej). *Acta Carpatho-Germanica*, XIX. Bratislava 2006.
- RÁBIK, Vladimír: Belo IV. a protomestské sídliská v roku 1238. In RAGAČOVÁ, Júlia – RÁBIK, Vladimír (eds.): *Trnava 1238–2018... úspešný európsky príbeh...* Trnava 2018, s. 25–38.
- RÁBIK, Vladimír – FRIDRICHOVÁ, Darina: Patronátne právo mestských sídlisk na Slovensku v stredoveku a mestská societa. In: ŠTEFÁNIK, Martin a kol.: *Stredoveké mesto a jeho obyvatelia*. Bratislava 2017, s. 83–115.
- SLIAČAN, Josef: *Krupina – vlastivedná a propagačná brošúra*. Krupina 1944.
- SOKOLOVSKÝ, Ladislav: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava 2002.
- SZENDE, Katalin: Power and Identity. Royal privileges to the Town of Medieval Hungary in the Thirteenth Century. In: IRISGLER, Franz (ed.): *Urban liberties and citizenship from the Middle Age up to now (Beiträge zur Landes- und Kulturgeschichte, 9: Publikations du Centre Luxembourgeois de Documentation et d'Études Médiévales (CLUDEM) tome 41)*. Trier 2015, s. 27–67.
- ŠOTNÍK, Stanislav: Farská organizácia v stredoveku vo svetle základných mestských privilégií. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského-Historica*, 45. Bratislava 2002, s. 197–199.

- ŠTEFÁNIK, Martin: Banská Štiavnica. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKÁČKA, Ján a kol.: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 54–78.
- ULIČNÝ, František: Trhy a mestá na Slovensku v 9.–12. storočí. In: SEDLÁK, Vincent (ed.): *Zborník príspevkov k slovenským dejinám : K životnému jubileu univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* Bratislava 1998, s. 53–76.
- ULIČNÝ, František: Výsadnosť mešťanov od 13. storočia. *Historický časopis* 49, 2001, č. 3, s. 415–432.
- VARSÍK, Branislav: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava 1984.
- ZREBENÝ, Alexander: *Z feudálnych dejín Krupiny*. Martin 1974.
- ZSOLDOS, Attila: Výsadná listina Stoličného Belehradu. *Forum historiae* 2, 2008, s. 3–4, Dostupné online: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Zsoldos.pdf (cit. 24. 2. 2010).
- ŽAŽOVÁ, Henrieta: *Stredoveké premonštrátske kláštory v slovenskej časti Ostrihomského arcibiskupstva (Monasterologia slovacica I)*. Trnava 2017.
- ŽAŽOVÁ, Henrieta: Svätá stolica a premonštráti na Slovensku (Bzovicke, šahanské a turčianske prepošstvo). In: DOBROTKOVÁ, Marta – KOHÚTOVÁ, Mária (eds.): *Slovensko a Svätá stolica*. Trnava 2008, s. 113–127.

Summary

The town of Krupina and its privileges : On the issue of the oldest privileges of guests of Krupina before the Mongol invasion

The study deals with the issue of privileges for German guests from Krupina before the Mongol invasion (March 1241) which were not preserved. However, it is possible to reconstruct them based on the analogies of other communities (municipalities, towns) and privileges preserved in the archive for guests from Krupina from the 15th of December 1244. The first verbally granted privileges were acquired by German guests (Saxones de Corpona) just after their arrival to Krupina (the end of the 12th or beginning of the 13th century) who settled on royal land most probably already in the royal villa-ge (villa regia) Krupina. It is probable that German guests continued and added to a certain privilege nature of the Slovak population, as it is assumed in the case of Košice as well as locations in Poland. With which privileges they continued and which they acquired as completely new can only be assumed based on the analogies. It is possible to speculate about self-governing privileges – the right to elect their own mayor and councillors who administered the community and whom they could elect and who were confirmed by the king's representative (?), also privileges concerning their own priest similar to other locations in the Kingdom of Hungary as well (Blatný Potok in 1201, Nona in Dalmatia in 1205, Varaždín in 1206, Sebechleby in 1233 etc.). The first place on the list of younger privileges is occupied by the priest election within the privileges for privileged communities of guests not only in Krupina, but also in Trnava (1238) and particularly in the near Zvolen (1243), Dobrá Niva and Babiná (1254). Other privileges were most probably related to the free use of fields, rivers and the right to organise markets. It is possible that the first privileged community already had the right to trade at least in the area of Hont and Zvolen counties or the Devičie district. The first written privileges from 1237 (or 1238) before 1241, which were not preserved due to the Mongol invasion, can be reconstructed only approximately. The process of shaping rights and duties took a certain time and only from the renewed privilege or from the privileges of other similar location in Kingdom of Hungary (in Slovakia) and the charter from 1238 (solution of the dispute between Krupina and Bzovík) can we indirectly deduce the contents of the lost original privileges of the guests in Krupina as well. We can assume that the guests in Krupina had the basic form of relations established and implemented within legal awareness which they brought from Saxony and adapted it to local conditions of the Kingdom of Hungary.

The respective points of the privilege that was granted by Belo IV probably between 1237 (1238) and March 1241 might have been the following: 1. Free election of the priest who will be accepted by the Esztergom archbishop as well; 2. Free election of the mayor (iudex) who will be elected by the people of Krupina each year and with whom the king will agree as well; 3. The inhabitants will be subordinate

only to the king himself and are extracted from the authority of the Hont or Zvolen district governor (comes); 4. The inhabitants of Krupina can trade within the Hont county and the large Zvolen county (alternatively within the entire Kingdom of Hungary) and do not have to pay (royal) toll; 6. In difficult matters a duel is forbidden and the oath of twelve important people decides; 7. The Krupina inhabitants can freely use land, cut down woods, break stones and build dwellings; 8. The inhabitants of Krupina are exempt from the obligation to freely treat the Zvolen district governor (comes) who has to pay for the hospitality and cannot stay without their consent (only with their consent); 9. Only the testimony of Germans is valid before court (German legal traditions), not the domestic inhabitants of the Kingdom of Hungary (not the domestic common law of Slovaks or Hungarians?) or a testimony with witnesses who are not only inhabitants of the Kingdom of Hungary (Slovaks or Hungarians) but also Saxon witnesses; 10. Guests in Krupina have the right to handle vacant houses in the town formerly owned by deceased inhabitants of Krupina if the villagers do not present themselves after a third invitation; 11. Duty to serve in the royal army; (12.) The right to freely use the monastery toll station as well as the Briač land for an adequate compensation were probably among the privileges which most probably represented a reaction to the new legal status and were later agreed on separately and confirmed by a charter of king Belo IV in 1238. It is probable that even the privileges that had not been written but natural were implemented in practice, such as the duty to pay a church tithe and defined fees to the king. The data on mining privileges, despite the considerations of older historians on metal mining in Krupina, are unfounded because precious metals were not mined in Krupina and it does not appear in any pertinent source.